

Bevezető

Ha elvileg s lelkileg

Az 2015. június 30-i beszélgetésünk után azzal búcsúztam Sztrátya Domokostól, hogy másnap fényképezőgéppel érkezem, és fényképezni fogok az udvarán, a gazdaságban, a házban. Nem volt ellene semmi kifogása: jöjjön csak, itthon vagyok. Nem tette hozzá, hogy várom, hogy készülök rá. Dehát az első, 2014. október 23-i, rögzített beszélgetésünk óta hetente-kéthetente benyitottam hozzá, és újra és újra egymásfél órányit beszélgettünk, és mindig várt, és mindig készült, miért lett volna éppen ez egy különlegesebb alkalom számára. Várt: *a múlt héten nem keresett meg, mi történt?*; meg: *láttam, milyen havazás volt Csikban, gondoltam, hogy nehéz ilyenkor az autózás.* Készült: *milyen jó hogy jött, nézze meg, milyen papírt kaptam...;* meg: *felírtam magamnak, hogy ne felejtsem el azt hogy...* Sztrátya Domokosnak nem volt telefonja, nem lehetett előre szólni neki, hogy érkezem, és alkalmas-e az időpont, vagyis: amikor a kapuja nyitva volt (és csak éjszakára zárta be, meg amikor a szomszédba, igen ritkán az üzletbe ment) akkor mindig alkalmas volt neki: *nem zavar, hát egy kicsit ledőltem/kicsit rádiót hallgattam/kicsit néztem a televíziót, miért zavarna?*

1. kép. Sztrátya Domokos háza, kapuja – Jobbágyfalva 122. sz.

Ezen a másnapon, 2015. július elsején tehát úgy érkeztem, hogy hosszabb ideig maradok, hosszabban beszélgetünk, és közben fényképezek. Volt erre időn: már harmadik napja zajlott a marosvásárhelyi Sapientia kommunikáció szakos diákjainak azévi csíkfalvi nyári gyakorlata, szám szerint a tizenegyedik, már első nap átbeszéljük a „módszertant”, majd tegnap délelőtt az első „terepnap” eredményeit és hiányosságait, és mint „gyakorlatvezető tanárnak”, már csak az a szerepem maradt, hogy ma és a következő két nap rajtuk tartsam a szemem, és begyűjtsem, ellenőrizsem, egyenként átbeszéljem velük az „eredményeket”. Rajtuk tartsam a szemem: azaz le-fel motorozzak Nyárádszentmártonban, Csíkfalván, Jobbágyfalván, felkeressem az ismerősöket és érdeklődjem tőlük, hogy a hozzájuk beosztott diákok viselkedéséről mi a véleményük, be-benézsek a kocsmákba és további munkára biztassam a fáradtan „csak éppen egy sörre” betérő diákokat, és ha éppen két látogatásuk között, az úton találkozunk, akkor, demonstrációképp, kinyissam nekik a következő ház kapuját, bemenjek velük az udvarra, szoba álljak a háziakkal, megteremtsem a kapcsolatot, majd továbbálljak. Tizenegy éve ezek voltak a napi rutinos tevékenységei az évenkénti, öt napos, terepmunkába bevezető nyári módszertani gyakorlatnak. Évek óta pedig a csíkfalvi terepmunka idején naponta arra is jutott kevesebb vagy több idő, hogy a saját kutatásomba elmélyedjek: felkeressem Jobbágyfalván kedves beszélgetőtársaimat, akikkel hosszú beszélgetést folytattam: Balogh Pált (1931–2014), majd az ő halála után Sztrátya Domokost (1931–2018).

A szűkebb élettér: Jobbágyfalva település, Csíkfalva község

Nyárádszereda központjába félóránként érkezik, félóránként indul a Marosvásárhely–Nyárádszereda–Marosvásárhely helyi járat, a „maxitaxi”. Marosvásárhelyen a külvárosban, a Jedd felöli kijáratnál lehet felülni rá. Sokszor utaztam ezzel, de legelőször, 2004 tavaszán, biciklivel indultam felderítő útra. Ekkor álltam meg először a Kebele határában, a nyomáti hegy aljában levő panziónál, ahol ma is mindig megállok, hiszen itt sütik a világ finomabb ordás kalácsát, ordás buktáját, almás tésztáját, ami kezdetektől máig beszélgetőtársaimnál a legalkalmasabb beköszönő ajándéknak bizonyult. Átbicikliztem Szentlőrincen, Székelysárdon, Székelytompán (utóbb derült ki, hogy ezek a kis települések Nyárádszereda városhoz tartoznak), majd Nyárádszereda központjában, a polgármesteri hivatal mellett észak felé, a tábla szerint: Szováta felé tértem, és beértem Jobbágyfalvára, majd Csíkfalvára, hiszen ott volt a Polgármesteri Hivatal, és nekem Balogh István akkori – és ma is hivatalba levő – polgármesterrel kellett megismerkednem. Ugyanis ha ő beleegyezik, akkor itt kell megszervezzem a diákok nyári gyakorlatát. Örvendett a szerencsének, beleegyezett, azóta is ide járunk vissza minden nyáron.

2005-ben először motorbiciklivel érkezem a csíkfalvi nyári gyakorlatra, és jó ideig ez lett a fő közlekedési eszközüm; és ekkor ültem be először a község levéltárába, az 1945–1989 közötti iratokat tanulmányozni. A következő években több kí-

sérlet is történt arra, hogy közelről megismerjem a falvak, az intézmények, az itteni emberek életét, többek között a levéltári anyagokból kötetet állítottam össze *Az átalakuló Csíkfalva (1945–1989)* címmel. A kötet ma is kéziratban van, egyes részletek különböző kiadványokban olvashatóak (Gagyi 2006, 2016b). A terepkutatásban igazi változást az hozott, amikor 2010-ben elkezdtem a végül is négy esztendeig tartó hosszú beszélgetést Balogh Pállal, majd következett Sztrátya Domokos.

Mindkettejük szülőfaluja a Nyárád völgyének középső részén, Nyárádszereda északi szomszédságában, Marosvásárhelytől 25, Szovátától 35 km távolságra található. A község települései Jobbágyfalva mellett: a községközpont, Csíkfalva, meg Nyárádszentmárton, Vadad és Búzaháza. A 20. század közepén, 1941-ben laktak a legtöbben, 3025-ön a mai község akkori településein – Jobbágyfalván szám szerint 761-en. Ezután beindul, majd felgyorsul a lakosságcsökkenés, és ma is tovább tart a népességfogyás. Jobbágyfalva ma is a község legnépesebb települése, de a hetvenes években itt is megkezdődött a népességfogyás.

Balogh Pál és Sztrátya Domokos szülőfalujukban élték le az életüket, itt is tették el őket. A itt következő rövid áttekintésben egy 2005-ben végzett tájékoztató kutatás nyomán, 2006-ban összeállított, fentebb említett kéziratra¹ támaszkodom, hogy vázolhassam: milyen tágabb adminisztratív-gazdasági, társadalmi folyamatok zajlottak szűkebb környezetükben, falujukban és községükben, minek voltak részei ők és kortársaik akarva-akaratlanul.

Csíkfalva község mai formájában 1950 őszén, az új romániai, helyi hatalmi-adminisztratív szerkezet, a Néptanácsok vidéken való felállításakor jött létre az öt kis település egyesítésével.² Az ötvenes években a rajoni vezetés irányításával a Néptanács legfontosabb politikai-adminisztratív tevékenysége: az osztályharc, a legfontosabbak az „osztályharc gondjai”: hogyan szervezzék meg az adózást, a kampányokat (tavaszi szántástól aratáson, tarlóhántáson át az őszi vetésig), az adóztatást-beszolgáltatást, a kulákokkal szembeni fellépéseket. Évente állítanak össze kuláknévsorokat, ezeket a rajoni hatóságok ellenőrzik és hagyják jóvá. Az osztályharc célja nemcsak a „kizsákmányoló” réteggel való leszámolás, hanem az új, szocialista termelőszervezetek (társas meg kollektív gazdaságok) kialakítása, a „szocialista átalakítás” propagálása és szervezése. Évente többször is számba veszik a szervezés akadályait, de csak 1958-tól, amikor már minden településen létezik vagy kollektív

1 Pontosabban: a község településeinek, az adminisztrációnak, infrastruktúra alakulásának, gazdálkodásnak, életmód-változásnak az 1945–1989 közötti történetére vonatkozó adataim, ha másképp nem jelzem, a községi levéltár irataiból, valamint a 2005-ös, az Arany János Közalapítvány támogatásával zajló kutatás során készített életút-beszélgetésekből, meg a kutatás eredményeiből összeállított kéziratból (Gagyi–Oláh et alii 2006) származnak.

2 A község települései társadalmának, az adminisztrációnak, infrastruktúra alakulásának, gazdálkodásnak, életmód-változásnak az 1945–1989 közötti történetére vonatkozó adataim, ha másképp nem jelzem, a községi levéltár irataiból, valamint a 2005-ös, az Arany János Közalapítvány támogatásával zajló kutatás során készített életút-beszélgetésekből származnak (Gagyi–Oláh et alii 2006). A község mai határainak kialakulásának időpontja feltételezésen alapul, pontos időpontot nem tudok mondani, nem találtam erre vonatkozó adatot a Polgármesteri Hivatal Levéltárában (továbbiakban: PHL). Lásd erről még a Kilyén Domokos egykori polgármesterrel készült beszélgetést (Gagyi–Oláh et alii 2006).

vagy társas gazdaság, kezdődik az igazi, átfogó toborzás. Jobbágyfalván, Csíkfalván és Búzaházán 1961-ben megalakulnak a kollektívek, de Sztrátya Domokos az utolsók között, 1962 januárjában írja alá a belépési nyilatkozatot. A hatvanas évek elején három akcióban, a kollektivizálás befejezésében, a villamosításban és az iskolaépítésben a Néptanács sikeres szervező, szakmai irányító szerepe kétségtelen. Az ötvenes-hatvanas-hetvenes években a változó elnökök mellett az ügyintézésben a folyamatosságot (és a jogi, ügyintézési, és nem utolsósorban az írásbeli okmányok gondozásához szükséges szakértelmet) a Néptanács titkára, a Sztrátya Domokos által többször említett Gálfalvi Ferenc képviselte, aki 1955-től 1978-ig, vagyis a lokális világ diktatórikus átalakításának első időszakában volt ebben a hivatalban, felügyelte az államrend törvényeinek helyi érvényesülését, betartását.

A Csíkfalvát alkotó falvak, így Jobbágyfalva gazdálkodási rendszere a 20. század közepéig jellegzetes kisbirtokrendszerű paraszti gazdálkodás volt. Nagyobb, 100 hektárt meghaladó birtok a községben csak Jobbágyfalván volt. 1910-ben csak mintegy kéttucatnyi gazdának volt tíz holdon felüli birtoka. Az átlagos középbirtok 2-2,5 ha volt. A családi birtokok szétszórt apró parcellákban heverték, sosem volt tagosítás a faluk határain. A szántóföldi növénytermesztésben a búzatermesztés volt a legfontosabb. A földbirtokok művelési ágak szerinti megoszlásban a szántó két-háromszorosa volt a kaszálóterületeknek. A szántóföldi terményekből ritkán került eladásra is, a háztartásban és gazdaságban állatok a köztakarmányozására használták fel a gabonát, a háztartásoknak pénzbevétele az élő állat és az állati termékek eladásából származott. 1989 után a föld újra magántulajdonba került. Tagosítás nélkül, a kollektivizálás előtti parcellaméreteken vették újra használatba a földet a tulajdonosok, újra visszaállt a szétaprózott kisparcellás birtokszerkezet.

A községben az első két kollektív gazdaság 1950-ben alakult, az országosan 1949 márciusában meghirdetett kollektivizálási hullám első szakaszában. Szomorú előzményei vannak az alakulásnak: 1950. augusztus elején egy Szekuritáté különítmény szállt ki a falvakba, és megfélemlítési kampányba kezdtek. Vadadon, Nyárádszeredában embert is öltek. A gyilkosságok mellett a hatósági agresszió kilakoltatásokban, vagyonekkobzásokban is megnyilvánult, és a megfélemlített lakosság egy része, főleg szegényebb rendű magángazdák alakítottak Vadadban és Nyárádszentmártonban kollektív gazdaságot. Jobbágyfalván 1956-ban 10 család alakított társas gazdaságot 10,67 hektár közös földdel, Haladás névvel. 1961-ben a társasok sorra átalakulnak kollektív gazdaságokká. A döntő lépésre a források szerint 1962. március 23-án kerül sor. A gyűlésen jelen voltak a Néptanács vezetői, Szabó Gyula községi párttitkár, valamint Bartha Pál rajoni párttitkár. A jegyzőkönyv szerint: „Bartha elvtárs megmondja, hogy a gyűlés célja az 5 kollektív gazdaság egyesítése... Ismerteti Bartha elvtárs a kollektív gazdaság vezetését. Megmondja, hogy a brigádok ugyanúgy maradnak. Lesz mindegyik kollektív gazdaságnak egy segédkönyvelője, és ahová a nagygyűlés megszavazza a központot, ott egy főkönyvelő...”³ Eszerint a rajoni döntés a mérvadó, helyi ellenvélemény nincsen. Ugyancsak rajo-

---

3 Lásd Jegyzőkönyvi Tömb Taggyűlésekről. Május 8. K. G. részére Csíkfalva. PHL. 1961-es iratcsomó.

ni óhaj, hogy a nyárádszentmártoni gazdaság elnöke maradjon a közös gazdaság elnöke is – tehát Nyárádszentmártonban legyen a központ. Ezért kellett a könyvelő Sztrátya Domokosnak is évekig Jobbágyfalváról Csíkfalván keresztül naponta Nyárádszentmártonba bicikliznie. Ezt hamarosan felsőbb fórumok is megerősítik, és Kocsis Gyula elnök a kollektivizálás befejezése alkalmából Munkaérdemrendet kap, majd nagy nemzetgyűlési képviselővé választják. Ekkor a kollektív gazdaságnak 913 család a tagja.⁴ Ezek egyike a Sztrátya család: Domokos, édesanyja, bátyja.

A közös gazdálkodás⁵ 2490 ha összterületen indult, ebből 1947 szántó, 256,51 ha kaszáló, 145,62 ha legelő, 59,55 ha szőlő, 25,67 ha gyümölcsös volt. Az állatállomány 543 szarvasmarha (ebből csak 157 fejős), 658 juh, 429 sertés, 104 szárnyas, 48 család méh, 111 ló. Az állóalap értéke 3314173 lej volt. Az egyesített kollektívban az öt falu 909 családjából 1499 munkaeő dolgozott. A termelés 13 mezei- és 2 állattenyésztő brigád keretében folyt, irányítását, ellenőrzését 11 vezetőtanácsi tag végezte a rajoni mezőgazdasági szervezet felügyelete alatt.⁶ A két legfontosabb gazdasági ágazat a növénytermesztés és az állattenyésztés volt. A növénytermesztésben a gabonatermesztésen volt a fő hangsúly, általában a szántóterület több mint felét foglalta el a szemes gabona. A tej- és hústermelés mellett a kollektív gazdaságnak mindig fontos jövedelemtermelő mellékágazatokkal is foglalkozott, mint pl. az üvegházás zöldség- és virágtermesztés. A hatvanas években a zöldséggel a gazdaság maga kereskedhetett, Sztrátya Domokos is áruszakértő korában többször szállított zöldséget eladásra.

Bár a nyárádszentmártoni kollektív gazdaság, majd a termelészövetkezet termelési eredményeit tekintve Maros megyében története során mindig első-második helyen állt, átmeneti gyengébb időszakai is voltak. A kollektív a hatvanas években igyekezett több mellékágazatot is kifejleszteni, ez ideiglenesen munkahelyet jelentett azoknak, akik esetleg elmentek volna a településekről. A hatvanas-hetvenes évek fordulóján a régi kollektív tagok közül is többen az ipari munkahelyekre, bányavidékekre vándoroltak a jobb kereset reményében, Balogh Pál, Sztrátya Domokos ezek sorába illeszkedett. Az öt falu egyesített gazdasága a nyolcvanas évekre a korszak viszonyai között fejlett, tagjainak jól fizető gazdasággá alakult. A növénytermesztésben rekord terméseredményeket értek el, az egész határt mintaszerűen művelték, „úgy nézett ki a határ, mint egy kis kert”.⁷ A nagyállattartásban a szakszerű takarmányozás és a fajtafeljavítás a nyolcvanas évekre hozta el a legmagasabb termelékenységet.

Jobbágyfalva, Csíkfalva és Nyárádszentmárton lakóinak egy része már 1948-ban bevezethette a földgázt. A villany vezetése 1962 őszén kezdődik el, decemberben

4 Lásd az 1967-ben kiadott brosúra 7. oldalán (Oprea 1967).

5 A feltáró munka során a közös gazdálkodás jelenségeinek feltárását, bemutatását Oláh Sándor jegyezte, az ő adatait használom fel, ezúttal is köszönöm munkáját.

6 Az egyesített kollektív gazdaságra (Vörös Láng) vonatkozó adatokat a gazdaság történetének első időszakáról készült, Kocsis Gyula egykori tsz-elnök családja által megőrzött albumba beragasztott újságcikkekkel vettem át. Többségük a *Vörös Zászló*ban jelent meg, a pontosabb jelzetek (év, hónap, nap) nem voltak helyreállíthatóak.

7 Dénes Ferenc megjegyzése a vele készített interjúban.

már világitanak a villanyégők Nyárádszentmárton, Vadad, Búzaháza és Jobbágyfalva családi házaiban. Csíkfalván csak 1963-ban kerül sor a villanyáram bevezetésére. Nem tudni, Sztrátya Domokos ott volt-e a Jobbágyfalván 1962. január 5-én tartott közgyűlésen, ahol jelen vannak „Gálfalvi Ferenc, a néptanács titkára, Varga Zsigmond alapszervezeti titkár, Oltyán János milicista főnök, Albert Jenő iskola és kultúrotthon igazgató valamint 65 lakos”,⁸ a két napirendi pont pedig: az önadó megszavazása és a villamosítás. Először az 1961-es, a magángazdálkodókkal szemben nyíltan diszkriminatív önadóról van szó: „Gálfalvi Ferenc felolvassa az önkéntes hozzájárulást: a kollektivisták 40 lejt, a nem kollektivisták 50–80 lejt fognak fizetni”.⁹ A javaslat az, hogy az 1961-es és az ezután begyűjtendő 1962-es önadó összegét is fordítsák „villamosításra”. A gyűlést vezető Gálfalvi Ferenc felolvassa, hogy „kinek mennyibe fog kerülni a villamosítás, aminek felét most és a másik felét a bevezetéskor kell kifizetni”. A „lakosok” reakciója egyértelmű: nem a közjő előmozdításának, hanem állami beavatkozásnak tartják az akciót, senki sem lelkesedik, hanem lehetőleg kibúvót keresnek a fizetés alól: „Nagy Károly szeretné, ha égne is már, de neki nincs zsebe, hogy kifizesse. Demeter Zsigmond szintén soknak tartja az összeget, ami rá esik. Balog Lajos kérdi, hogy ez hektáronként van kiróva? Szász Gyula a ráeső összeget sokallja. Vaszi Tódor: a fia elmegy Sáromberkére, és ő egyedül nem tudja kifizetni. Antal Lajos: akik nincsenek felvéve a villamosításra, vegyék fel, mert így is csökkenne az összeg.¹⁰ Szász Péter: miért tettek rá ekkora összeget? Lajos: ő egyetért azzal, hogy fizessen, de az anyósát is róják meg.”¹¹ Végül a közgyűlés tagjai kérik, hogy Patakfalvát¹² is villamosítsák, így a rájuk eső összeg 12240 lejjel csökken, és megválasztják a villamosítási bizottságot. A község falvait 1962–1963-ban villamosítják.

A települések, és így a község változásában fontos fordulópont a településrendezés első lépése: a falvak beépíthető területeinek a kijelölése. 1959-ben az 1678-as Minisztertanácsi Határozat intézkedik erről, és 1960. május 4-én a Községi Néptanács Végrehajtó Bizottsága kijelöli azt a bizottságot, amely meghatározza a belterületet. Minden falunál felmérések történnek, rajz készül, és a legfontosabb következmény, hogy ezután csak a beépíthető területen belül adnak építési engedélyt. A legnagyobb, ma is tapasztalható formákat eredményező községrendezési akció a hatvanas években, az 1969-ben a Megyei Néptanács Technikai Igazgatóságán megtervezett, majd ezután sorra kerülő járdaépítés, sövénytelepítés, parkosítás.¹³ Erre

---

8 Lásd PHL, 1962-es iratcsomó, kézzel írott Jegyzőkönyv a Jobbágyfalván 1962. január 5-én tartott közgyűlésről.

9 Lásd PHL, 1962-es iratcsomó, kézzel írott Jegyzőkönyv a Jobbágyfalván 1962. január 5-én tartott közgyűlésről.

10 Utalás a cigányokra, akik a faluban laknak, de nem járulnak hozzá a költségekhez.

11 Lásd PHL, 1962-es iratcsomó, kézzel írott Jegyzőkönyv a Jobbágyfalván 1962. január 5-én tartott közgyűlésről.

12 A település azon része, ahol leginkább cigány nemzetiségűek laknak, tehát legkevésbé valószínű, hogy hozzá tudnak járulni a villanyvezetéshez.

13 A terv 1969 augusztusában készül el, lásd: PHL 1969-es iratcsomó, 120/1969-es Terv, Csíkfalva községi járda.

a három, ekkorra már összeépült főút melletti faluban: Csíkfalván, Nyárádszentmártonban, Jobbágyfalván kerül sor. Mivel a települések belterülete véges, külön programot indítanak, hogy meggyőzzék a lakosokat: építsenek emeletes házakat, amelyben esetleg két család is lakik együtt. Ugyanakkor a házépítésre kijelölt terület nem haladhatja meg a 250 négyzetmétert. A községi vezetés azonban csak bizonyos esetekben dönthet önállóan: a főút melletti, vagy a község és faluközpontokban történő építkezésekhez minden esetben szükségesek a megyei szakhivatal engedélyei, a mellékutcákban való építkezésekhez elegendő a községi engedély is. Ha valaki bővíteni akarja meglévő épületét, szintén be kell tartania a rendelkezéseket: nem lehet palotát építeni, mert nem lehet 12 méternél szélesebb, valamint a telek hosszában több mint 21 méter az építkezés. Ezzel a térszabályozással is igyekszik az államhatalom kijelölni, behatárolni az egyéni életkereteket. 1955 az az év, amikor először szerepel az iratok között a Néptanács által kibocsátott építkezési engedély. Ekkor és ezután is marosvásárhelyi, majd nyárádszeredai vállalatok végzik a tervezést. A magánépítkezések a hatvanas években kezdenek megsokasodni, és a hetvenes évek a falvak jelentős mértékű átépítésének, a mai falukép kialakításának az évtizede. Ekkor építi fel új házát Sztátya Domokos is. A hivatalos elképzelések szerint megtervezett házak, mint új életkeretek meghatározzák a mindennapi tevékenységek, kapcsolattartás, a családi élet formáit. A „szisztematizált falu” a hatalmi ellenőrzés, beavatkozás szándékait és lehetőségeit mutatja. Az emberek munkakörülményei, munkaeszközei megváltoznak, fogyasztási, kulturális szokásaik átalakulnak a vizsgált évtizedekben. A nemzedékek között eddig nem tapasztalt viselkedésbeli és felfogásbeli különbségek konstruálódnak. A Csíkfalva községhez tartozó települések társadalmáról a fordulatkor, 1989-ben elsősorban az mondható el, hogy nem az a falusi, preindusztriális társadalom, mint volt 1948-ban, vagy akár 1966-ban is, amikor az aktív lakosság 80%-a még földműveléssel foglalkozott – igaz, az új gazdálkodási keretek és feltételek között, a kollektív gazdaságban. A szocialista modernizáció eredményeképpen városi, ipari alkalmazotti viszonyrendszerbe beépülő, a tartós fogyasztási cikkek felfedező és használó családok élnek a településeken. A negyvenes évek végének politikai átalakulásai, a kialakuló, új hatalmi szerkezet az ötvenes években, meg magának a kollektivizálásnak a folyamata még nem eredményeztek jelentős gazdasági, társadalmi, életmódbeli változásokat, a mindennapi élet átalakulását Csíkfalva község településein. A község településeinek lakossága csak a hatvanas években lépett arra az útra, amelyik a paraszti világból az ipari, majd a posztindusztriális, információs társadalom fele vezet. Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján még alig haladja meg a százat azoknak a száma, akik állami alkalmazottak: 1959-ben 123, 1960-ban 130.¹⁴ Kevesen vannak, akik a gázkitermelő vállalnál, vagy marosvásárhelyi ipari egységekben, tehát a falutól távol dolgoznak (1959-ben 16-on, 1960-ban 23-an).¹⁵ A községben a legnagyobb termelő egység

14 Lásd: a Csíkfalvi Néptanács 1961. október 24-én kelt jelentése a Marosvásárhelyi Rajoni Statisztikai Felügyelőség számára. PHL, 1961-es iratcsomó.

15 Lásd: a Csíkfalvi Néptanács 1961. október 24-én kelt jelentése a Marosvásárhelyi Rajoni Statisztikai Felügyelőség számára. PHL, 1961-es iratcsomó.

a Jobbágyfalván, a kisvasút mellett levő téglagyár, ez a marosvásárhelyi egyik nagyobb téglagyárhoz tartozó egységként működik, és az ötvenes években 80-85 embert foglalkoztat. Ezek közül legtöbben, érthető módon, jobbágyfalviak. Egy 1965-ben, tehát az 1962-es kollektivizálás után 3 évvel összeállított statisztikai jelentés¹⁶ nem mutat nagy változást: a község területén 172 állami alkalmazott van, de ezek közül csak 137 (mintegy 80%-uk) helybeli, 36-on más lakhellyel rendelkeznek (ideiglenesen tartózkodnak itt, vagy ide ingáznak). 47 (27%) a más helységben dolgozók (hosszabb ideig ott tartózkodók vagy oda ingázók) száma.

Az 1966-os népszámlálás adatai között községi, valamint település szintjén is megtalálhatók a jelentősebb foglalkozási csoportokba sorolhatók száma,¹⁷ kiszámítható a csoportokba tartozók aránya. Az ezekből az adatokból rekonstruálható helyzet még mindig a változás első pillanatait mutatja: ekkor még a mezőgazdasággal foglalkozók (tsz-tagok) az aktív lakosság 80%-át alkotják, az iparban, szolgáltatásban a munkaképes lakosság mintegy 10-10%-a tevékenykedik. A települések közötti különbségek jól kimutathatóak: Nyárádszentmárton, Vadad és Búzaháza esetében az aktív lakosok igen kevés kivétellel a mezőgazdaságban dolgoznak. Csikfalván, mivel községközpont, a tanügyben, egészségügyben, közéletmezésben dolgoznak annyian, mint a többi négy településen együttvéve. Jobbágyfalván, mivel saját ipari egységgel rendelkezik, meg azért is, mivel a legközelebb fekszik a munkahelylehetőségeket biztosító Nyárádszeredához, a legnagyobb az iparban dolgozók száma (az aktív lakosok 20,17%-a).

Abban az évben, amikor Sztrátya Domokos a Megyei Villamossági Vállalt alkalmazottja lesz, vagyis 1969-ben, egy a községben dolgozó alkalmazottokról készült statisztika szerint (tehát nem kerültek be a statisztikába azok, akik más helységekben dolgoznak)¹⁸ ezek létszáma 177. A Néptanácsnak 11, az oktatási intézményeknek összesen 38, az egészségügyi körnek 7 alkalmazottja van. A fogyasztási szövetkezetek üzleteiben 16-on, a vasútállomáson 4-en, a PTT (Posta – Távíró – Telefon) központban ketten, a villamossági vállalat díjbeszedőiként ketten dolgoznak – ezek közül az egyik Sztrátya Domokos. A tejipari vállalatnak 5, a mezőgépezési egységnek 30, a helyi iparhoz tartozó téglagyárnak 81 alkalmazottja van a községben. A következő keresztmetszet az 1981-es év helyzetét mutatja.¹⁹ Ezek községi adatok, nincsen település szerinti bontás. Ekkorra már az aktív keresők létszáma jelentősen csökkent, kialakult egy, a községben új réteg, a nyugdíjasoké: 380 tsz, valamint 96 állami nyugdíjas, a teljes lakosság mintegy 21%-a! Az aktív lakosok száma 1126,

---

16 Lásd PHL, 1965-ös iratcsomó.

17 Lásd az 1966-os népszámlálás eredményeiről 1968-ban kiadott, a Maros Magyar Autonóm Tartomány adatait tartalmazó kiadványt (I. kötet, népesség).

18 PHL, 1969-es iratcsomó.

19 Ez nem megfontolás, hanem a kutatói szerencse eredménye. Ugyanis az 1966 utáni, 1981 előtti évekből nem találtam statisztikát a Polgármesteri Hivatal levéltárában – igaz, 1981 utáni évekből se. Ezt a statisztikát is a Megyei Néptanács Tervosztályának készült, a leadási határidő 1982. február 1. volt, és valamilyen véletlen folytán egy másolat került be az iratok közé – lásd PHL 1982-es iratcsomó.

és ezek több mint fele (55,5%), még mindig mezőgazdasági dolgozó. Iparban tevékenykedik az aktív lakosság 32,59%-a (azaz 15 év kellett ahhoz, hogy arányuk megháromszorozódjon), szolgáltatásban 11,91% (azaz kevéssel több, mint 1966-ban). Kialakult az naponta ingázók rétege: a 25 km-re levő Marosvásárhelyen 99-en, a szomszédos Nyárádszeredában 114-en dolgoznak. A 2002-es népszámlálás adatai szerint²⁰ azonban az aktív népesség húsz év alatt több mint a felére csökkent – 538 statisztikailag rögzített aktív kereső él a községben. A mezőgazdasággal foglalkozók (ezt fő foglalkozásként űzők) aránya valamivel 20% alá csökkent, iparban 57,24%, míg szolgáltatásokban az aktív keresők mintegy 22%-a dolgozik. A községben tehát a tsz megszervezése, azaz 1962 utáni, negyvenévnnyi idő alatt mintegy egyharmadára csökkent az aktív kereső lakosság létszáma. Új jelenség, hogy kialakult, jelentős nagyságúvá duzzadt a nyugdíjasok rétege. Bár falusi településekről van szó, dominánssá vált az ipari foglalkozás, és jelentős a szolgáltatási szektorban tevékenykedők aránya.

Az életmód változásának módja, üteme sokkal nehezebben kutatható, mint a technikai jellegű, jobban dokumentált változások. A villanyárammal működő tartós fogyasztási cikkek valóban a villanyáram bevezetése után, főleg pedig az eleve villanyhálózat, tehát konnektorokkal is felszerelt új házak tulajdonosai körében kezdtek elterjedni. 1967-ben 121 rádió és 3 televíziós készülék van a községben. Ugyanebben az évben, a már említett broszúra adatai szerint „a községben mintegy 65 motorkerékpárt, 25 robotot és közel 500 kerékpárt tartanak nyilván”.²¹ A motorizáció az első személygépkocsik megvásárlásával csak a hetvenes években kezdődik. Ugyancsak 1967-ben a községi könyvtárnak 7300 kötete, havonta átlag 600 olvasója volt, és a népszerűsítési formák is működtek: 14 mozgókönyvtár és 24 olvasókör.²² Negyvenötféle sajtótermék, több mint félezer példányára fizettek elő a községben.²³ 1960 óta heti három vetítést tartó mozi működött a községközpontban.

A hatvanas években jelennek meg a helyi üzletekben a készruháak. A falusiak egy része még mindig helyi, varrni tudó nőekkel varrat. A harisnyát, köztük az újonnan megjelent nylonharisnyát vásárolják²⁴ A népviselet előbb mindennapi viseletként eltűnik, majd rituális viseletként újra fontossá válik.²⁵ A hagyományos paraszti étrend lassan változott. Bőségesen étkeztek, mert volt mit, és fogyasztották a boltban vásárolt termékeket is.²⁶

Mindezeknek a változásoknak a feltétele a település kollektivisták lakóinak a nagyobb jövedelemhez (pénzhez is, de elsősorban piacon pénzzé tehető termények-

20 Forrás az HTOF (Határon Túli Oktatásfejlesztési Iroda) adatbázisa, köszönetet mondok az adatkért Papp Z. Attilának.

21 Lásd a broszúra 42. oldalán.

22 Lásd a broszúra 44. oldalán.

23 Lásd a broszúra 44. oldalán.

24 Lásd a Csalóka Gabriellával készült beszélgetésben.

25 Lásd a Csalóka Zsuzsannával készült beszélgetésben.

26 Lásd a Csalóka Zsuzsannával készült beszélgetésben.

hez) való tömeges hozzájárása. A jól menő tsz nagyobb mennyiségben oszt tagjainak a megtermelt termékekből. Akik a zöldségtermelésben dolgoztak, azok a termesztés és az értékesítés technikáit, módszereit is megtanulhatták.²⁷ Megtanulták, gyakorolták az olyan intenzív, sok szakértelmet és munkát igénylő, de nagy jövedelmet hozó speciális növénytermelést és feldolgozást, mint például a paprikatermesztés. Az építkezések egy részéhez ez és az ehhez hasonló, ekkor megtanult és gyakorolt speciális jövedelemszerző tevékenységek teremtették meg az anyagi alapot.

A tsz Csíkfalván modernizációs centrumként működött, a központi, átalakító szándék helyi legfontosabb közvetítője volt. De ez csak az ötvenes-hatvanas, sőt a hetvenes évek első részében volt valóban így. Nem elhanyagolandóak azonban a városiasodás, iparosodás külső hatásai (oktatás, munkahelyek Nyárádszeredában, Marosvásárhelyen), a helyi ügyintézés szervező szerepe (villamosítás, iskolaépítés a hatvanas években, falurendezési törekvések). A nyolcvanas évek sajátos körülményei között szó sem lehetett gyors változásokról: a túlélés, a viszonylagos élelmi-szerbőség fenntartása volt a cél.

A szocialista állam diktatúrája a kialakuló infrastruktúrát használva a hatalom kiterjesztést és az egyének és kisközösségek cselekvési köreinek, közösségi életének szabályozását/korlátozását végezte el. Ennek összetevői között voltak határozottan pozitív jelenségek, például a széles rétegek, így a falusi lakosság körében még létező analfabetizmusnak a megszüntetése, a vidéki lakosság kulturális felemelkedése, valamint a jelentős társadalmi mobilitás. Igaz, ez utóbbit „szervetlen mobilitásnak” lehet nevezni, hiszen az identitások elbizonytalanodása, tömeges elmagányosodás, és az egyéni, informális érdekérvényesítés dominanciája, a hagyományosan érvényes normáktól való távolodás, erkölcsi züllés jellemezte (Szalai 2004: 37).

Európában és számunkra ismerős formában: Kelet-Európában elsősorban az ismétlődő állami beavatkozások következtében végbement egy paraszttalanítási folyamat: eltűnt a parasztság, mint demográfiai tömeg, és akik maradtak, azokat is gyors ütemben integrálja a modernizálódó és ennek következtében máshogy (a városival párhuzamba állíthatóan) szerveződő vidéki társadalom.²⁸ Az Európa félperemén fekvő Romániában azonban még a sikerest termelő szövetkezetek árnyékában sem volt olyan mértékű paraszttalanítás, mint Európa innen nyugatabbra eső részein. A mindennapi gyakorlatokban, a hatvanas-hetvenes években, de főleg 1968 után csiszolódó „kétlaki életforma” (lásd Laki–Biró 2001: 177) paraszti fele mindvégig szimbolikusan erősebb volt – ez többek között az egyik titka az 1989 utáni „visszaparasztosodási” jelenségeknek. Romániában az ezredfordulón, a hivatalos statisztikai adatok szerint 40,6% a mezőgazdaságból élő lakosok aránya (lásd Anuarul Statistic al României 1999). Az életutak vizsgálatából világosan kiderül, hogy az önkép („honnan jöttünk, hová megyünk, kik vagyunk”) nem alakult át radikálisan.²⁹ 1989 után ezért is kellett újra megpróbálni, hogy ehhez a – elemeinek nagy

---

27 Lásd a Csalóka Gabriellával készült beszélgetésben.

28 A fogalom általános és magyar értelmezéséről, a jelenségről lásd Kovách 2003.

29 Lásd erre vonatkozóan több megfigyelést is: Oláh 1996: 17–24.

résében premodern – képhez igazodva, a racionális gazdasági megfontolások ellenében is „saját földjén gazdálkodó, önálló” parasztok legyenek.

A kilencvenes években a Székelyföldön, így Csíkfalván is az önellátó paraszti gazdálkodás terjedésének, a „paraszti ambíciók” pillanatnyi fellángolásának lehettünk tanúi. Sztrátya Domokos is újra gazdálkodni kezdett. A Nyárádszentmártonban székelő, Csíkfalva községi tsz felbomlása után a településeken csak az idős, nyugdíjas réteg mozdult el az – időleges – vissza-parasztosodás fele. Aki tehetett, megtartotta munkahelyét, vagy élt a kínálkozó új munkalehetőségekkel. A 2002-es népszámlálás eredményei mutatják: a tsz időszakához képest, a székelyföldi falusi térségek településeinek nagy részével ellentétben, itt nem növekedett a földművelésből megélők száma. A több évtizedes átalakulás ebből a szempontból visszafordíthatatlannak bizonyult. Mellékjövedelem megszerzéséért ma is folyik jelentős mértékű gazdálkodás a község falvaiban. De ez nem járt életformaváltással: a dekollektivizáció ebben az esetben nem jelentette az önellátó paraszti életmód tömeges helyreállítását.

Sztrátya Domokos és családja belekerült abba az 1948-ban kezdődő, 1962-ben befejeződő folyamatba, melynek végeredménye a tulajdon feletti rendelkezés átstrukturálása. Csíkfalván is az állam, és ennek képviselőjében a kollektív gazdaság és a néptanács vezetősége lett az adminisztrátor – valójában a birtokos. Ez a vezetés rendelkezett a „közös” infrastruktúra és földtulajdon (legelő, erdő) sorsáról, a kerthelyiségek, beltelkek elosztásáról (ami a házhelyek elosztását, tehát a családi vagyoni felhalmozási lehetőségeit jelentette), ez döntött a fizetési munkahelyekre való alkalmazásról, vagy a nagyobb jövedelmet hozó részlegekre (pl. az üvegházakat működtető kertészet, vagy az állattenyésztés) való beosztásról, a tsz-ben ledolgozott munkanapok értékéről. Az új vezetés lett a használat szervezője, adminisztrátora. A fentről jött utasításokat végrehajtva, a fentről érkezett ellenőrkkel együttműködve szabályozta, hogyan alakuljon ki a termelésnek és fogyasztásnak az új rendje.

A falusi települések társadalma egyénileg, de összességében rendezetten alakította ki védekező, túlélő magatartását. Ide sorolható a munkaerő visszatartása, a tömeges, a szocialista gazdaságba integrált mezőgazdasági munka előli szökésnek is minősíthető elvándorlás. Ezen túl a leglátványosabb saját életteret kijelölő-építő magatartás a beltelkek és kert kiemelt gondozása, az ebbe való beruházás (leginkább házépítés), valamint az időlegesen vagy hosszabb ideig ellenőrzés nélkül maradt állami javak eltulajdonítása (lopás a közösből), raktározása, felhasználása. Sztrátya Domokos azért is lehetett régi ember új világban, mert rá is jellemzőek ezek a magatartások – az utolsó kivételével. Visszahúzódott, kritikus volt, kertet gondozott, házat épített – de példásan, paraszti mértékletességgel, a tanult, hagyományos közösségi kötelezettségeket betartva élt, erkölcsi normákat nem sértett.

Pali bácsi

Balogh Pál, első beszélgetőtársam 1931-ben született a Nyárád menti Jobbágyfalván. Itt élte le életét, gazdálkodott, kollektivista volt, majd a mezőbergenyei, meg a nyárádtői állami gazdaságban, meg a helyi téglagyárban dolgozott, a falu közéleti alkalmainak szószólója (temetési búcsúztatás), ceremóniamestere (húsvéti köszöntés), az unitárius egyház gondnoka volt, majd nyugdíjas. 2010. október 5-én kezdtünk el rögzített beszélgetéseket folytatni. Ez annak volt a következménye, hogy Pali bácsi egy elhibázott orvosi kezelés nyomán mindkét lábára lebénult, így nem hivatkozhatott arra, amire ismeretségünk kezdete óta szokott, ha arról kérdeztem, hogy van-e ideje hosszabban beszélgetni velem: mindig örül, ha ellátogatok hozzá, de nincs ideje hosszabb beszélgetésekre, mert sürgős dolga van, gazdálkodik.

Úgy gondoltam akkor, utólag pedig meggyőződésemmé vált, hogy ezzel a számomra egyetlen és kivételes személyiséggel, akinek ha a teljes nevét írnám le újra és újra, akkor éppen az egyediségét és kivételességét szüntetném meg, kiemelve őt a családi, közösségi kontextusból, tehát most és ezután is: Pali bácsival (és a világ összes Pali bácsijával) beszélgetni jó, hasznos, és igazán fontos más elfoglaltság nem is nagyon van ezen a világon. Mármint azoknak, akik tudnak beszélgetni: figyelni, kérdezni, felelni, egymásnak, és belátható (vagyis igen: az egyetlen belátható, az örök elválás mint) vég nélkül történeteket mondani.

Pali bácsival mindig is talált a szó, mintegy magától (itt ne essen szó módszertani részletekről, lásd a második fejezetet) formálódott a beszélgetések rendje. A közösen kialakított helyzetekben, az ezekben zajló beszélgetésekben többféle interpretációs gyakorlatot működtettünk, mert mind a ketten kezdeményeztük az új és új témákban való elmélyedést. Alapvetően egy kikényszerített történetmondási helyzetről volt szó, hiszen az én javaslatomra kezdünk bele, és az én megjelenésem teremtette meg az egyes beszélgetési alkalmakat, de kétségtelenül a beszélgetőtárs is kezdeményezett, sőt a beszélgetéseket mondhatni ő uralta, tette fordulatossá (szó szerint: humorosan fordított a hangulaton, részletezett, kiemelt, visszatért elhagyott szálakra).

A beszélgetés helyzeteiben ő leginkább feküdt, én az ágya mellett ültem. Néhanyszor megtörtént az is, hogy a fia felemelte, kerekesszékre ültette, kitolta az udvarra, és ott beszélgettünk.

Pali bácsi a jobbágyfalvi közösségben közismert személyiség, közszereplő, líder volt. Több okom is volt arra, hogy a helyi közösségnek, de Pali bácsinak is azokra a jogos kérdéseire, hogy „miért is járok annyit hozzá” meg „mi is lesz mindennek az eredménye”, valamiféle kézzelfogható, jól értelmezhető választ fogalmazzak. Ezért gondoltam, hogy a vele készült beszélgetések egy részéből egy könyvet – „Pali bácsiról egy könyvet” – szerkesszek. Jó hosszú címe lett, de hát igen nehezen lehetett Pali bácsi parasztnak nevezhető értékrendjét röviden megragadni: *Ha akartam, fűtyöltem, ha akartam, dúdolászgattam* (Gagyai 2012a). Amikor már nagyjából kész volt a kézirat, fényképsorozatot készítettem, azzal a szándékkal, hogy azok közül válogatok a borítóra: a kerekesszékeiben ülve mesél.

2. kép. Az ágyba fekvő, mesélő Pali bácsi

3. kép. A kerekesszékekben ülő, mesélő Pali bácsi

A család azonban nem találta ezeket a képeket vállalhatónak, hiszen nyilvánvaló volt esendő, beteg volta a pillanatképen. Véleményük szerint az aktív, életerős, sorsát uraló Pali bácsi kell megjelenjen a könyvet olvasók előtt, hát készítették egy másik sorozatot. Nekik adtam igazat.

4. kép. Az aktív, életerős, sorsával szembenező Pali bácsi

A 2012-ben megjelent könyv Pali bácsi életéről és változó világáról, meg nem kis mértékben az ehhez (a világhoz és a változáshoz) való mai viszonyulásáról szól. Családjáról, rokonairól, legénykoráról és párválasztásáról, a falu értelmiségjeiről és vezetőiről, gazdálkodásról, háborúról és a falutól távoli munkavállalásról, kollektív gazdaságról és 1956-ról meg 1989. december 22-éről, az 1990-es földosztásról és újrakezdésről, szószólói indulásáról és gyakorlatáról beszélt Pali bácsi, kérdéseimre meg saját kérdéseire válaszolva. A leírt, nyers szöveget megszerkesztettem: kisebb részekre daraboltam, más sorrendbe illesztettem, a leírás nyomán eltérő szóhasználatot, helyesírást egységesítettem. A saját szövegemből csak a leglényegesebb, a párbeszéd alakítását, témák bevezetését jelző részeket hagytam meg, hiszen nem én vagyok a beszélgetések főszereplője. Az összeállítás szerkezetének kialakítása is az én munkám volt. A könyvet sokan megvásárolták a

közösségében, megszilárdította a „tanár úr, aki már rég jár hozzánk és kutat” képet, Sztrátya Domokos is olvasta azelőtt, hogy személyesen is találkoztunk volna. Ezért is tudta, tudni vélte, hogy ki vagyok, és mit akarok tőle, amikor először bekopogtattam hozzá.

Megvolt tehát a Pali bácsival kialakított módszertanom, felületesen tudtam a vele való beszélgetésekből, hogy kicsoda az őt gyakran meglátogató Domi bácsi (aki ugyanolyan egyedi és kivételes, tehát nem lehet „csak” Sztrátya Domokos), elkezdődhetett a vele való hosszú beszélgetés, amelynek sem ő, sem én nem láttuk, de nem is vártuk a végét, és 2018. március 15-én, három nappal halála előtt még úgy beszélgettünk, hogy nem tudtuk a nagy titkot, ami három nap múlva már megszűnt titok lenni. Két hónappal a temetése után az életében őt gondozó, hagyatékát rendező unokäocsével még utoljára elmentem az üres lakásába, és elhoztam azokat az iratokat, amelyeket rám hagyományozott.

5. kép. A szoba a temetés után, a sarokban a polcon az iratok

Le van gyarlódva...

Domi bácsi Pali bácsi kortársa volt, szintén 1931-ben született a Nyárad menti Jobbágyfalván. 1979-ben, 48 éves korában készült ez a személyi igazolvány, utána már csak meghosszabbították az érvényességét.

Kiolvashatók a legfontosabb, nyilvántartásra érdemes személyi adatok: szülők neve Péter és Mária, a születés dátuma, helyszíne: 1931. február 12. Jobbágyfalva, Maros megye, az hogy nem házas és Csíkfalva község Jobbágyfalva falujának 122.

6. kép. Domi bácsi személyi igazolványa

száma alatt lakik, meg az, hogy a személyit 1979. november 5-én, életének 48. évében váltotta ki. És megszemlélhető a középkorú Sztrátya Domokos pillanatképe: nyílt, komoly vonásai.

7. kép. Telefonnal fotózott pillanatkép

Igen kevés fénykép készült róla élete során. Miért is készült volna? Leginkább az élet fordulóihoz köthetőek a felvételek – iskola, katonaság, hivatalos papír készítése, nyugdíjba menés. Na meg amiután megismerkedtünk, természetes volt, hogy időnként előkaptam a telefonomat, és csak úgy, minden előkészület és figyelmeztetés nélkül, esetleg utólagos magyarázatokat hozzáfűzve fotóztam. Türelemmel viselte, nem szólt rám, csak a fejét csóválta, és gyakorolta a vendéggel szembeni toleranciát.

2015 nyarán adódott alkalom arra, hogy előre bejelentettem szándékomat, és miközben végigvezetett birodalmának terein, szüleire, gyermekkorára, régmúltra és közelmúltra emlékezett, én rögzítettem, amit mond, fényképeztem életterét, tárgyait: az udvarát, kertjét, csűrét, gabonását és a lakását.

Amikor megérkeztem azon a július elsejei napon, éppen fát vágott, azaz a már szétvágott nagyobb darabokat hasogatta tovább. Letámasztotta a fejszét, felvette a favágócsutakhoz támasztott botját, elkezdtük a beszélgetést.

8. kép. Domi bácsi a gazdasági udvaron, a felhasogatást váró fa mellett, háttérben a leromlott kerítés, a szomszédnak kiadott kaszáló

[Ehhez sok fejszecsapás kell, hogy felaprítódjon!] *Minden esetre, így fel kell előbb vágni, felaprítani, druzsbával csináltuk, hétfőn délután, 35 lejért vágta fel, én már tegnap megpróbáltam, hasogattam, oda raktam fel egy jó rendet belőle, hasogattam kicsinyként. Volt olyan, hogy megfogadtam valakit, hogy hasogassa fel, s úgy csinálta meg, hogy utána kellett volna én ha-*

sítsam, mert vagy igen nagyra volt hagyva, vagy a bogosát tette félre, hát azért hívtam, mert erősebb volt mint én, hogy azokat hasítsa fel, mert az olyan simákat én is el tudnám hasítani, meg az ilyen vékonyabbakat, mert vannak ilyen bogosak is, s azokat nehéz elhasítani. Ezek pedig nyersek, pár hete hozták, 30 lejért hozták haza az enyémből, annyiért termelték ki, s hozták haza, a sajátomból, méterit annyiért, fizettem egy kocsit, 6 métert vittek Lacinak, s hatot a másik öcsémnek, s a többi itt van, azt mondták, 23 méter, ők lemérték... Nyerni szabad s bukni muszáj, ez egy ilyen mondás, nyerni szabad s bukni muszáj. Más szájával eszünk... Régebb az ilyen fákat nem vágták fel, ebből deszkát s épületet affélét csináltunk... De hát csak kapjuk meg... [Ezzel a fejszével dolgozik maga?] Ezzel a fejszével hasogatom itt a fát, elég nehéz, valahogy felemelem, s mikor leejtem... haha...

Ezzel meg is történt az egymásra hangolódás: én értékeltem, hogy jó erőben van, dolgozik, ő mentegetőzött, hogy hát nem igazi az, mert már inkább más dolgozik helyette: más rendelkezik, dönt, „más szájával eszünk”, ő csak igazodik ehhez. De azért jó dolog, hogy még a sajátjából segíteni tud másokon, a fa mintegy felét a rokonoknak adja. Már itt feltűnik a beszélgetés alapmotívuma, az egykor–ma viszonyítás: régebb megválogatták, milyen fából mi lesz, ma ebbe nem tud beleszólni, régebb beosztották, ma pazarolnak. Már nem tud nem így, nem erre gondolni: a falu, az emberek, a világ „le van gyarlódva”. Mert már az se a régi, ahogy a szomszéd legény összegyűjti a szénát a bérbe adott kertből:

Aztán itt a kert hátul [mutatja], a kaszáló is mind idetartott, a szénabuglyák, a szomszéd legénynek odaadtam... Olyan kaszálást csinálnak, hogy nincs összegereblyélve semmi se, s aztán csodálkoznak, amikor legközelebb kaszálnak, hát nehéz lekaszálni a következőt, hát úgy kell a gereblye, mint a másiknak a kapa, hogy takarítsa, s levágni csutikáig, azért hogy tudjon sarjadni.

Onnan, ahol álltunk, látható volt a kert dísze, az öreg vackorfa, és látható volt az is, hogy egy szőlőinda egészen a fa tetejéig kapaszkodott.

[S az a szőlő ami a tetején érik meg annak a körtefának, az jobb lesz, mint a többi?] *Az sokkal jobb, sokkal jobb, de nem tudom leszedni! Aztán van olyan, hogy leteríték egy nagy nájlont, s egy nagy koszttal leverjük. [S ez nyári körte, fehér vagy pirosbelű?] Nyári körte, augusztusban érik. Fehér a bele, a magyar időben kirendeltség volt, rendelésre hozatta apám, kettő volt, egy volt a disznópajta mögött, az még nagyobb volt, ez inkább vackor, mert nem nagy, mint a sóskörete, nagyobb mint a dió, de olyan édes, annyi pálinka lett belőle, mikor összeszedtem, cukor nélkül, minden nélkül, hogy mind azt mondták a főzdénél, maga sok cukrot tett bele, de hát nem tettem semmit. Volt eset, hogy a tyúkok úgy rikácsoltak, mentem s*

9. kép. A vackorfá, a rá felkapaszkodott szőlővel

néztem, hát a sündisznó úgy ette a leesett vackort, úgy ette, mint a disznó a tököket. Attól féltek a tyúkók, s többször is jöttem estefelé, s megfigyeltem hogy a sündisznó ette, mert amikor leesett, akkor szétment a vackor. Nem áll, de nagyon finom...

Következett tehát a veteményes kert közelebről való megtekintése: ez esetben is a jelenben megjelenik a múlt. Meg az ezután következők bizonytalan volta: hogy jövő évben mi lesz, hogy lesz, azt meglátja, aki megéri.

Aztán nem úgy néz ki a kert, ahogy kéne, mert nem úgy... veteményes kert, valamikor úgy pakkban tartottam, azt mondták, sok gazdasszony megirigyelné... mikor megmérték, 37 ári volt az egész terület, a kollektívben 16 árira fizettem az árendát minden esztendőben, 800 lejt minden esztendőben, hogy ne hogy valakinek odaadják, hogy ne költözzön senki be ide. Inkább fizettem az árendát, aztán vége lett annak is, vége lett. Aztán ezek a szőlők se így néztek ki, izabella s burgundi... Császárkörte, én oltottam, meggyfa, almafa... Kísérleteztem én régebb, az almatorzsából kivettem a magot s elvettem, csemeteiskolát, itt ahol most van a hagyma, s aztán adtam még másoknak is, s van ringlőszilva is, pálinkát szoktunk főzni. S ahány csemete volt, annyiféle alma lett, attól függően, hogy hogy terméke-

10. kép. A veteményes kert, ahol Domi bácsi „szeret búkálni”

nyült a bibeszál, milyen más fa porával, van közöttük olyan hogy nagyon finom, s van ami semminek se jó, pedig csak kétféle almának a magja volt. Megszántattam a őszőn kicsi traktorral, van krumplivetés itt hátul, most már le van roskadva az ina... Aztán úgy néz ki ahogy kinéz, de nem baj, annyi van, amennyi szükség. De ha nem szántom fel, s nem próbálok valamit csinálni, akkor tiszta burján lesz, s beleköltöznek a görények, s a nemtommi, haha... legyen megmozdítva, amennyire lehet. Aztán hogy jövőre mi lesz, meglátja aki megéri. Aztán van uborkavetésem, virágzik, zöld paszuly kikarózva, van paradicsom kikarózva. S ezeket a szőlőket is kellene kötözni, kikacsozni, izabella szőlő, hogy levegőzzenek. Nekifogok, s amit a földről elérek, azt megcsinálgatom. Szeretem, hogy a zöldségek között járjak, búkáljak... Zöltség kell, mert nyár van. De látja, a kerítések mind leromlottak. Hétfgyermekes család volt a szomszéd, de már el van a ház adva, a kerítés el van romolva, ki van pusztulva, nincsen az a szomszéd, s a másik oldalon a szomszéd egy cigány... Úgy le van gyarlódva a falu, le van gyarlódva, lakós s lakás szempontból.

Hagyjuk a kertet, visszajövünk a gazdasági udvarra. A kert felőli oldalon ott vannak a kisebb állatoknak épült, romos ólak, előttük tyúkok kapirgálnak.

11. kép. Tyúkok, zabszalma, árnyékszék, tyúkól, farakás vége

16 van, s abból kettő kakas, 14 tojó tyúk, de nem tojik mind a 14, hármat, négyet, ötöt, ha jól sikerül, hatot egyszer-egyszer. Aföldeket kiadtam, s a kinek kiadtam, zabot ígért a tyúkoknak, de nem azt hozta, olyant hozott, hogy kidobom, s a felit a tyúkok ott hagyják, mikor kidobom libeg a levegőben, léha, úgy mondják...

Az udvar másik oldalán a csűr, oldalánál a felhalmozott tűzifa, még a múlt évből. Alacsony ajtón lépünk be a csűrbe, nézzük a szénatartó részt: *Téli szokott lenni szénával, úgy teliraktam örökkéig, hogy, de elmúlt, hátul volt egy szénacsűr, lebontottuk s odaadtam a testvéremnek, vigye el, épített...* Egy leválasztott kimeszelt részben régi hordók, a hordókon régi könyvek, újságok: *Ez valamikor borospince volt, de...* [Látom, ezt a helyet is kihasználja, könyveket tart itt!] *Csomó régi újságok, felesleges dolgok, kihoztam s oda elraktam... Van ott nekem egy régi falórá, mondtam Lacinak, vigye el s csináltassa meg, mutattam a tompai órásmasternek, s azt mondja, hát nem érdemes megcsinálni, de az több mint száz esztendő óra! Azt mondja, olcsón adnak most órát... A falakon felakasztva fa és vaseszközök. [Ez osztováta volt?] *Osztováta, osztováta, sajnáltam, hogy elveszzen, felkötöttem oda, hogy ne legyen láb alatt, s aki akarja, vágja fel a tűzre, de én nem vágom fel. Egy állványon egy villanymotor nyoma, kiderül, egy tolvaj, jó rég, el akarta vinni, mint**

az egész gazdaságból az egyetlen, elmozdításra érdemes tárgyat, de csak a drótot vágta le végül: *Itt volt a malom, s itt volt a motor, hajtotta, itt belől van a szíjtárcsa, s itt, a motornál, tessék megnézni, levágta a kábelt, itt nyúlt a kábel, itt a vége, nem tudta lehúzni, mert oda van kötve a gerendához, nem tudta kihúzni s levágta itt, s levágta ott ahol a kábel jött be, s egy annyi kábelt elvitt, több mint 20 métert, s akkor jettit vettem, s hívtam a szomszédot, leszereltük s ott van a konyhában az ajtó megett, s Laci majd elviszi, mert lényegében közös. [A tyúkoknak kellene örölni?] Hát most lényegiben nem kéne semmi nagy dolgot, de régebb, tartottuk a disznókot, ahogy történt a változás, én is tartottam három-négyet, Laciék hatot-nyolcat, malacos kocát, amíg az édesanyjuk élt, s azután is, hetente több zsákkal öröltük, a disznótartáshoz.*

Átmegyünk a pajtába:

Nem nyitottam rég ezt ki, itt voltak az állatok lényegiben, aztán ez változott, mert szarvasmarhát nem tartottunk... itt volt ez a jászol, ezt akkor csinálták a mesteremberek, amikor építették a pajtát, 1937-ben, a régít lebontották s aztán úgy csinálták, s ezeket a gerendákat is mind fejszével faragták... itt voltak a disznók, mert nőttek a disznók... Itt volt az előljáró, hoztuk a szénát, s a jászol, itt járkáltunk, a pajtába ott volt a csúrból a bejárat... itt a tehének, nagyság szerint vagy három, s akkor a kisebbek s kisebbek, s ott rendszerint két bika volt, s ott a kisborjúk voltak elrekesztve... Ezt a disznókerítést én csináltam most az új időkben, hogy úgyszólván szarvasmarha, ez a disznóvájú [megkopogtatja], ott ettek. [Ezt is tele lehet rakni fával, itt belül...] Hát rakom be, legyen fedél alatt amennyit lehet s ahogy lehet... Ez lomtár, nem így kellene álljon, de nincs ki, nincs ki, mert nincs hozza erő, hogy úgy csináljam, ahogy akarom... Ez valamikor olyan volt, hogy lakni lehetett volna benne, ki volt meszelve is, mikor állatok voltak benne! A gereblye, ide béállítottam, hogy ne tegye rea valaki a kezét... [Ezt is kilencven után szerezte? Fel kellett szerelkezni.] Addig is megvolt, szénacsinalni, s vasvilla, s szekér volt... fecskék is itt fészkeltek, ne, párjával vannak a fecskefészkek... Aztán mit csináljak, kellett változtatni rajta, mert változott a világ. Változott... [Mennyi vas van itt!] Itt egy szacska volt, vagy mi van oda felakasztva, valami drót, mindent valamire fel szoktunk használni, ajtósarkok, mikor innen-onnan lejöttek, hogy ne vesszenek el mert nem tudjuk, mikor lesz még szükség rá... osztán kerékpár, egy csomó rossz gumi... itt volt a gazdaság, valamikor 7 darab marha volt itt az istállóba. A szántófelszerelések, ezeket tettük fel a szekérre, vittük... A jármat is odaadtam, egy unokabátyámnak odaadtam, gazdáskodott, s nem hozta vissza.

Domi bácsi hangja egyre halványabb, éreztem, fordítani kell a beszélgetésen, és tudni véltem, merre kell fordítani. Ki kell lépni ebből a fényes múlt-szomorú jelen összehasonlítósdiból. Tudni véltem: Domi bácsi képes bölcsen kezelni ezeket a helyzeteket.

[Én most megkérdem: mi a fontosabb: itt legyen rendbe s tisztán (körbe mutatók) vagy itt (fejre mutatók) legyen loomtár, s kint...] *Azt szoktam mondani, az ember ha elvileg s lelkileg ki van békülve önmagával, s általában a környezetivel, akkor ha a zsebe üres, lesz benne valami, ha a hasa, lesz, valami örökké lesz, egyebet mindent igazítunk, de elvileg s lelkileg az ember legyen nyugodt, legyen önmagával kibékülve, s akkor valahogy örökké lesz. [Ez nehéz, mert ez csak akkor lehetséges, ha az ember tud lemondani. Ez se kell, az se kell. Van ilyen ember?] Nagyon ritka, nagyon ritka, örökkéig azt hánytorgatják, hogy így kéne s úgy kéne. Hát én is tudom, hogy hogy kéne, de azzal kell megelégedjünk, s annak kell örvendjünk, ami van, s ahogy van [ezt megnyomva, lassabban mondja], s örvendjünk a testi egészségünknek főleg, s a testi épségünknek, s affélének, amennyire lehet. Mert az orvos is azt mondta, amikor mondtam, hogy ilyen a baj, s olyan a baj, s gyengének érzem magam, mert fejlődésvizsgálatra mentünk. Jó, gyenge, a múltkor is az volt, de annak kell örvendjünk, amilyen állapotban vagyunk, me lehetne gyengébben is, azt mondja! Az ember magára mondhatja, hogy lehetnék ennél rosszabbul is. Valahol egy régi iskoláskönyvben olvastam, hogy senkinek olyan jó dolga nincsen, hogy valakinek jobb ne lenne, s senkinek olyan rossz dolga nincs, hogy nálánál valaki rosszabb ne lenne. Ezért annak örvendjünk, ahogy van s ami van, mert ez a mi sorsunk, s ez a mi részünk.*

Akkor megnézhetjük a gabonást, most az következik.

Ez a gabonás, volt tornáca is, megálló, lerakó, olyan terasz szerűsége. Édesapámnak itt volt elrekesztve, itt volt a sok búza tárolva, s túlfelől árpa, zab, s lisztek, megvolt a rendje, nem olyan volt mint most, olyan volt, mind a patika örökké... Szuszék, kettő volt ilyen, kisebb is, s ez a nagy, s külön a vetőmag búzát amikor csépeltek ebbe töltötték... Dagasztótekenő, édesanyám hetente süített egy nagy adag kenyeret... Nagyon jól menő kicsi gazdaság volt valamikor... Lisztesláda... Azok a nagy egerek tesznek tönkre holmit, mérget tettem, megették s akkor meggyérültek, most megint fel vannak szaporodva, látom, megint futkorásznak... Itt bé van töltve a kukorica, amit árendába hoznak, de nem adják meg, csak egy részét annak a kicsinek is, amit ígértek. Csak egy részit adják... Volt az az óriási nagy eső három éve, július 4-éről 5-ére virradó éjjel, Kál felől jött a víz, itt is, teccik látni, eddig volt víz, idáig volt víz, ellepte az összes gabonát, volt legalább tíz mázsa búza, s kukorica, árpa, s minden, s felmérték, ki nek milyen kára volt, de nem adtak egy banit se, egy része elpusztult, aztán a más részét odaadtam vigyék el, étessék, szárítsák, én is szárítottam... azért van pad csinálva, teszem fel csutkókra, ha netalán megint víz lenne, mert ha volna hozzá erőm, felemelném, me... Tönkre vannak menve, régebb zsirosak voltak, a régi gazdák. Tiszta volt itt, édesanyám örök-

12. kép. A gabonásban

ké itthon volt, itt pókháló vagy afféle nem volt sehol se... van padlása, a kukoricának a szegényebbik részét, gyengéjét oda feltettük, adtuk a majorságnak, csövesen... Az ajtó az árvízkor úgy elnyomult, el van egészen nyomulva... né, amit a múltkor említettem, bele van vésve a deszka ide a fába, ott is, hogy ne lehessen fejszével leszakítani, se ki se bé, belé van vésve, s az oldalak, itt is, belétéve, nútba ahogy mondják, ne lehessen könnyen elrontani, s ezt mind egy idevaló ácsmester csinálta, faragta, Árendás Pista bácsi...

Befejeztük a körutat a gazdasági udvarba, átmegyünk a ház előtti részre. Szeretnék egy beállított képet készíteni: Domi bácsi a biciklijével, de nem áll kötélnék.

Haha... az a bicikli is lejárt a pályáját, az első kerék le van ereszkedve, meg kéne foldani, de hát nem ülök rá, ha megyek az üzletbe, akkor felfújom s taszítom. Ezt is akkor építették, akkora voltam, egy kicsi zöld kalapom volt, s édesapám ment be Szeredába, hogy hozzon cserepet a zsidótól Szeredából, s engem is vitt szekerezni, s a zsidó hívott be, gyere adjak egy szem cukrot, hívott a raktárba, de nem mertem bemenni, átöleltem édes-

13. kép. Bicikli, kukoricás kas, vas tornác vége

apámnak a lábát, nagy magas ember volt, na gyere menjünk, gyere gyere, s bėjött velem. Akkor építették, a harmincas éveknek a derekán. A kaput pedig, rá van vésve, 36-ba építették, arra is emlékszem olyan magas volt, de lepusztultak a lábai, s felemeltük, többször is felemeltük, lapos köveket hoztunk, s felemeltük egy bácsival, de elsüllyedett megint... [Vasból is készítettek kapukat... Veranda, ebbe is mennyi vas van...] Nagyon sok vas van, hát olyan olcsó volt a vas, sokkal olcsóbb, mint hogy fából csinálja az ember... 4000 lejért csinálta egy rokonság ezt az egész vasmunkát ami itt van, tetőt is, oldalt, ő adta az anyagot is, megvette s adta az anyagot, s a tetőt is hozzá...

Nézegette egy szeredai cigány, azt mondja, kell csináljunk ide, a terasz meg volt öntve, hát kell biza, de 10000 lejt kért, hát na mondom, mindjárt a házat is odaadom azért, hogy csináljunk egy teraszt, hát mit gondol... Az a rokonság azt mondta, 4000-ért megcsinálta, eljött, s meg is csinálta, s az üveget én raktam fel rá... [És a szőlő?] Akkor hogy vége lett a hegyben a szőlőtulajdonnak, akkor mindenüve próbáltunk ültetni, itt is azelőtt udvar volt ezelőtt, farakás. Aztán ültettem szőlőket, ápoltam ameddig annyira nőtt, jó állvány volt csinálva, olyan szép lugas volt, hogy ritkaság, de leszakadoz-

14. kép. Veranda, vas, szőlő

tak a drótok, megvénültek a fák, nem tudok úgy utánajárni. Sok szőlő termett, tudtam csinálni 40 veder bort, tiszta szőlőlevet, csupán itthonról. Aztán hovatovább mind kevesebb...

Most már csak a ház maradt hátra. A küszöb mellett, az ajtófélfának támasztva egy faragott, 70-80 centis lécs, a konyhai ajtóban, s a szoba kitámasztott ajtajában is.

[Ez az ami nem engedi be a rossz szellemeket, ez egy különleges fa?] *Nem engedi, hogy idegen bemenjen... ez egy különleges, ha nem egyéb, a seprűt teszszük oda, ha valaki jön bé s lássa, hogy ott van, akkor nem megyen bé, mert ott bent nincs senki... Ha bent van a házi, akkor nem teszi oda, lényegében tiltó... [Lehet tudni, ha valaki mégis bemegy, akkor nem jó szándékkal van...] Hát nem jó, ha úgy is bemegy, az természetes. Tessék bejönni, menjünk bé oda belülfelől, ki volt nyitva reggel... Gyűjtsam meg a lámpát... Én egyedül ide költöztem a hálószobával, mindennel, télen ne fűtsek feleslegesen. Tessék bejönni, megnyitjuk az ajtót, most zártam be, amikor mentem hátrafelé.. ide is van téve belül egy kicsi pálca, neki az ajtónak, s ha netalán valaki meg tudná nyitni, akkor az koppan, s ő is megijed, s én is meg, s tudjuk, hogy valaki itt jár... mit csinálj, ha nincs mit csinálni... így ne... ilyesmi, s ilyesmi...*

15. kép. Léc a konyhaajtóban

16. kép. Léc a szobaajtóban

Véget ért hát a „terepszemle”, ültünk a szobában, következhetett a kölcsönös megbecsülés kinyilvánítása, a kapcsolat szimbolikus megerősítése: az ajándékozás. Ez az érkezésem el nem mulasztható pillanata: a belépés után, az adjonisten után, a beköszönés szerves részeként, vagyis az aznapi beszélgetés bevezetőjeként, előveszem, átadom a Domi bácsinak szánt csokoládét, süteményt, télen inkább déligyümölcsöt: banánt, kivit, narancsot, mandarint, meghallgatom a szabadkozását, válaszolok a neheztelőnek szánt, de valójában a neki szóló figyelmességet, megbecsülést nyugtázó szavaira. Erre ma is sort kell keríteni.

[Domi bácsi, gondoltam, hogy van már csokoládéja elég, úgy hogy hoztam egy kicsi bort magának!] *Ó tessék hagyni!* [Nem saját termés, nem garantállok érte!] *Ó ne tessék hozni, van nekem, s van olyan, Szent István Korona, Laciék hozták születésnapomra, s a másikat nem tudom mikorra, ó ne tessék ezért költeni, nem olyan... mivel tetszik lenni?*

Ez a kulcskérdés, amit abban a reményben tesz fel, hogy nem kell gondolkozzon az ajándék viszonzásán: az ő világában a vendéget, de az idegen utasembert, vagy a hivatalos személyt, aki belép hozzá, jelezve a szíves látást, itallal kell megkínálni. Elég nagy gond, hogy mostanában autóval érkeznek ezek a vendégek, és ha ők vezetik a gépkocsit, akkor ki kell gondolni, hogyan lehet másképpen „vendégfogadni”, meg ajándékot viszonzni. Igaz, a kávé már rég helyettesíti az alkoholos italokat, de Domi bácsinak nincs kávéfőzője, ő maga csak reggel kávézik, napközben nem, és nem is emlékszem arra, hogy kávéval kínált volna.

[Motorral.] *Akkor nemigen kóstolhatja meg.* [Hát a motorral csak itt a faluban járok, máshova nem megyek, ha megkínál, akkor megkóstolom.] *Akkor hozok abból, megnézem azt a korsót, amit két hónapja feltöltöttem, s celofánnal le van kötve, ott künn van a kamrában, megyek, egy kicsit megmosintom a kezem, s ott van a kancsó s avval hozok.*

Kész, ez eldőlt: a hangrögzítő továbbra is működik, de mi nem csupán „beszélgetni”, hanem ami ritkán történik meg: „inni és beszélgetni” fogunk. Miközben tehát a bort kóstoljuk és egymásnak köszöntő szavakat mondunk, a mai, még hátralevő beszélgetésben kifejtendő téma, természetesen, mi más: a borkészítés, borivás, borral való kínálás.

*Azt kéne megízleljük, amit ez a gyógyszerész hozott, én még nem kóstoltam hogy milyen, valamilyen muszkáta ottonel, nem tudom, mit ír rajta, milyen lehet, azt hiszem, félliteres üveg, milyen jó lett volna azt megízlelni, hogy milyen, én addig tartogatom, amíg vagy elromlik, vagy elvész, vagy valami, haha... [Ha valami ünnep van, akkor azt is meg lehet kóstolni, arra is sor kerül... Ez is olyan, ez is, hogy ha valaki dolgozik magának, ezt nyugodtan oda lehet adni, s akkor jobb szívvel végzi a munkát.] *Hát an-**

nak jó lesz az enyim fajta, mert ez magasabb minőség! [Hát nem lehet tudni, a címkéje díszes, de hogy mi van benne...] Mind a piros bort termelik Magyarországon nagyrészbe, de olyan piros, hogy még fekete belé, fekete, de én pedig nagyon kedvelem az olyan világos bort. [Itt a Küküllő mellett piros bor ritkán van...] Inkább ezek a világosabb borok... Ez ugyanaz az anyag, mint a pirosabb, ami van nekem, kimondottan a szűrés számít, mert olyan, hogy ebbe beleázott a szőlőnek a haja, s megvonta a hajának a festéket.. Na tessék megízlelni. Isten éltesse, egészséget! [Na akkor köszönöm, minden jót, örvendek hogy felkelt, örvendek hogy hátra tud menni az udvarra, s hogy tudunk beszélgetni!] Hát örvendek nagyon az ilyen beszélgetésnek, társalgásnak [ünnepélyes], mert valahol egy kicsit felfrissül az embernek az ellaposodott, elnehezült gondolkodási képessége, tehetsége, olyan szívesen hallgatom a rádiót is, bizonyos kifejezéseket megtanul az ember, visszaszerzi, amit esetleg már hallott... [kortyolunk] Nem tudom, savanyú... [Nem, nem, nagyon finom, mit mondjak, legalább olyan jó, mint a Csaba bora, a Csaba Leventéé... [kortyolunk] Hát neki is többféle van, ezt is lehet nyugodtan kínálni, meginni, finom...] Szoktam elővenni, mikor jön az a gyógyszerész, Laci születésnapjára szokott jönni, szoktam hozni sört

17. kép. Szoba, a rituális beszélgetések színhelye

18–19. képek. Konyha két képben: a mindennapi beszélgetések színhelye. Itt van az ágya, az agyonhallgatott rádió, meg a tévé, aminek műsoraiba belealszik

is, ilyen olyan csemegeitalt is, s ezt is elővettem. S azt kérdezte, ezek közül melyik a magáé, ami a magáé, s mondom ez az enyém, na akkor ebből iszom, a többit még megkapom...

A rituális felvezetésnek vége, megvolt a mi kis ünnepünk, itt az ideje és alkalma, hogy a mindennapokba visszatérve munkához lássunk: egy tegnap is felhozott, ma is aktuális témát folytathatni, továbbbeszélni.

[A tegnap a szőlőről s borról már beszélgettünk, ma lehet folytatni. Tanácsot, hogy hogy gondozza a szőlőt, beszélgettünk Pálcai bácsiról, valaki még volt, aki adott tanácsot?] *Volt, voltak, a rokonságban is, volt a sógorunk, édesanyám testvérének a férje, nagynénénknek a férje, Árendás Lajosnak hívták, gyermekük nem volt, de egy olyan pontos gazda volt, aki a milliméterért eltört volna mindent, milliméterre legyen pontos mindene, minden munkája, s akkor kitűnő szép szőlője volt, az mindent magyarozott, így kell s úgy kell. S akkor volt édesanyámnak egy testvére, az is, egy öreg, bajszos, jó olyan sasszemű öreg bácsi, az mondta, hogy a szüreten kívül minden munkáját el kell végezni, mikor elment a szőlő, a rogya elvitte. Mert ha nem jövőbe se lesz, azután se lesz, kipusztul a szőlő is, meg kell tartani a fákat. Akkor is permeteztük, ha nem volt rajta termés, leveleztük, kötöttük, őszön elföldtük, tavaszon kikötöttük s aztán másik esztendőbe lett. Mint ahogy írja a régi iskoláskönyvekben, a kenyérsütés s a leánykérés nem mindig sikerül, s ez érvényes egyébre is, úgy hogy nem mindig sikerül a termés se, van úgy hogy megsemmisül a készen termés, a rogya elviszi, a jég elveri, de az ember ha igyekszik, akkor többször lesz, mint hogy anélkül maradjon. Mint ahogy a szentírás mondja, a jó gazda a kamarájából régit is újat is hoz elő, s ügyeltek ezelőtt, azt tanultuk, hogy kell ügyelni arra, ami van, hogy a jövőbe nem lesz, egy kicsi akkor is legyen. Tehát egyik érje ott a másikat. Az utolsó pohárral nem szabad meginni, az utolsó lejt nem szabad elkölteni, az utolsó kenyeret nem szabad megsütni. S az ilyesmit, úgy hogy addig amíg elfogyna valami, meg kell szerezni az újat, próbáltuk amennyire tehattük ezt bétartani, mert ez így jó. [Bort lehetett venni, a faluban voltak kocsmák, mentek oda bort venni?] Nemigen mentek, nem mentek, nemigen ivott a nép, s itt nálunk nem is volt, csak most az utóbbi időkben létesültek ez a bodegaféleség, úgy nevezték bodega, de az én gyermekkoromban nem volt kocsmá, hanem a házakhoz így be-bejöttek, Péter bácsi, legyen szíves adjon nekünk egy liter bort, vagy fiatalok, vasárnap délután, hozzon nekünk egy liter bort, igyuk meg, hármannégyen, jó bor volt, leültek, s megitták, s hát adjon még eggyel. Aztán egyszer édesanyám azt mondta, nem szeretem, hogy itt ganyatoljanak s szivarazzanak, adjál nekik s vigyék el s igyák meg! Így házaknál vettek, de megválogatták, hogy honnan vesznek s milyent. Ilyen forma színű volt a bora, édesanyám úgy szokta mondani, hogy fehér bor, vagyis világos bor,*

ragaszkodtak hozzá. Emlékszem, édesapámhoz jöttek bort vásárolni, hordóval vették, tíz tizenöt vedres hordóval, felvidékiek, sóvidékiek s gyergyó-
iak, a pap ide küldte őket. S édesapám odahívta őket a hordóhoz, jöjjenek
nézzék meg, innen veszem ki, kóstoljuk meg egyszer, innen eresztem ki, biz-
tosította a vásáros felet, hogy ne érezze magát becsapva. Aztán volt olyan
is, román időben volt, nem tudom, említettem is, jöttek a borvizsgálók, tél
volt, fináncok, a bíróval, jegyzővel, be kellett jelenteni, hogy mennyi volt,
nem minden házhoz mentek, de szűrőpróba szerűen, ahol tudták hogy bort
termelnek. S a régi házunkban a sarokban volt az asztal, az ajtó megett, s
egy tizenöt vidres hordót, ejsze most ott van a csűrben, édesapám bépítet-
te az asztal alá, jól oda a sarokba, az asztal alá, s édesanyám tett egy földig
érő abroszt az asztalra, s egy nagy kancsó bort a közepire, s a poharakat,
s na jöjjenek, elmentek s megmutatta ahol voltak a többiek, s kóstolják meg
hogymilyen, leültek s ittak a tetején, s a hordó bor ott volt az asztal alatt,
azt nem vették számba, azért hogy ne vegyék el. A kollektivizálás előtt, az
ötvenes évek végén nagyon nekiesett a nép, telepíteni a szőlőt. Egész télen
dolgozott, ki-ki a magáéba, magángazdaság, mi is ültettünk egy darabot
a testvéremmel, egész télen ástuk, nagyon sokat ültettek, de pénzeszínálás
céljával, mert adták el, olyan vidékre szokták elvinni, ahol nem csináltak.
S aztán itt volt vagy két-három gazda, akire rá voltak esve a helybéli veze-
tők, s kutatást csináltak, s megkapták a hordót eldugva, tömlőbe voltak,
a saját borukért! Az egyik bácsi felvitte az üres hordót az istállónak a pad-
lására, s aztán felhordta a mustot, s megforrt, s bérakta szénával, s a má-
sik rearakta a szalmaesomót, s megszürkálták hosszú vaspálcával a szal-
mát, szénát, s megkapták a hordót, s jegyzőkönnyvelték, s tárgyalást csinál-
tak egyik a másik után, s börtönben voltak hónapokat, azért amit ő meg-
dolgozott, a saját örökölt földjibe, a saját földjén. S az ilyen a falusi népet
úgy megverte, mejjbeütötte, hogy nem volt kedve a népnek kapaszkodni.
A határ teli volt gyümölcsfával, soha egyet nem ültetett senki, amiután be-
állt a kollektíva, de vágták ki egyre másra, szilvafából a kovácsok éget-
ték a szenet, a jól termő szilvafákat is kivágták, mert abból lesz a jó szén.
Fogyott úgy, hogy ma a határon nem igen van gyümölcsfa, nagyon kevés
van, kifogyott. Ilyesmit termelünk itthon, ez a legjobb, ilyen jó nincs, csak
ha én termelem, én szeretem, mert az enyém, haha, azt szokták mondani,
a cigány is a saját lovát dicséri. [A kollektívben osztottak szőlőt és mus-
tot, vagy bort is?] Megbecsülte az előjáróság, mennyi termés van, s aztán
a szüretkor adták zsákszámra, vigyed haza, csinálj vele amit akarsz, ma-
radott ott elég, s az elején sajtolták ki, s vigyed haza a mustot. Összeszed-
ték a sajtolókat s az örölköt, s akkor építették a nagy istállót, nem voltak
még benne állatok, s akkor oda csinálták ezt a szőlőfeldolgozó, egy-két hét-
re szóló munkahelyet. Szerintem férfúnak, mondjuk nem mindig esik egy-
formán, de egy olyan zsírosabb ebéd után, krumplis ebéd után, savanyú-
ság helyett is lehet a bort használni.

„...szabad ember voltam lényegibe”

A szőlőtermelő, borkészítő Domi bácsi előbb gazdálkodó, majd kollektivista: ez életének két meghatározó helyzete, életútjának mintegy fele. A harmadik helyzet, helyszín, életkeret az, amit már az első találkozásakor, leghamarabb, legrészletesebben elmesélt magáról. Azért, mert úgy gondolta, hogy engem igazán ez érdekelhet, vagy mert úgy gondolta, hogy ez életének az a része, ami a leginkább megérthető egy idegen számára, vagy mert egzisztenciálisan ez volt a leginkább átélt, legelfogadhatóbb saját maga számára is. Huszonnégy évig volt villanyos: azaz villanydíj-beszedő a Felső-Nyárádmente falvaiban. A szót helyi találmánynak vélem, mindaddig, amíg nem beszélt erről Domi bácsi, nem hallottam, nem ismertem. A legreálisabb, legközelebbi, leginkább ismerős és leginkább kezelhető, a találkozási felület kialakítója a villanyáram-szolgáltatás és a felhasználók között: a villanydíj-beszedő – őt nevezték a Nyárád mente falvaiban villanyosnak. Ilyen megnevezést nem találunk a Megyei Villamossági Vállalatok nomenklatúrájában: a hivatalos megnevezés szerint annak az alkalmazottnak a neve, aki a fogyasztókat otthonukban felkeresve leolvassa a villanyóra állását és begyűjti az elfogyasztott áram pénzbeni ellenértékét: (villanyóra) leolvadó és díjbeszedő (cititor-íncasator). Nyárádmenti falusi környezetben pedig ennek a személynek a megnevezése, amit igen találónak tartanak és amelyet egyértelműen ismernek, használnak: a villanyos:

Például Selyében volt egy hely, mind kalapban szoktam járni régebb, s csináltattam kicsi micisapkát, mert a biciklin ősszel s tavasszal olyan huzat volt, elment egy nagy kocsis, s ebben jobban lehetett biciklizni, s a kicsi gyermek kinézett a kapun, s hamar bécsukta a kaput, s mama, idegen villanyos jó, mama, idegen villanyos jó, a sapkában nem ismert meg a gyermek, a kalaphoz volt szokva, idegen villanyos jó! Már az is tudta, hogy villanyos vagyok.

Sok jelentése lehetséges ennek a népi fogalomnak. Talán a legfontosabb a leolvadó-díjbeszedő Domi bácsinak az a sajátos törekvése, hogy ne maradjon idegen, hanem ismerős, sőt közismert és közkedvelt személy legyen, akit bizalmukba fogadnak, akitől segítséget várnak és kérnek – aki a tisztviselői hatalmát a helyiek javára használja, és arra törekszik, hogy „emberszámba vegyék”:

Még volt eset, hogy jöttem ki, elvégeztem s jöttem ki a faluból, s találkoztam egy öregasszonnyal, Balogh Tamásnéval, később aztán volt ott neki elszármolnivalója, hát maga hogy mejen haza Rigmányból, hát biciklivel, hogy menjek, igen, de egy idegen ember amikor mejen ki Rigmányból, akkor kell lődöröggjön, kell tántorogjon, hát én nem tántorgok hál' Istennek, haha, hát megyek hazafele, hát nem lehet csak úgy elmenni, tréfás öregasszony volt, józanon nem szoktak elmenni Rigmányból az idegenek! Hát én nem vagyok idegen, hát én házi vagyok, csak nem búzaházi, mondom, hanem... Így be-

szélgettünk, s így megismerkedtünk. Mert a nép egymással beszélgetett, hogy én mennyit fizettem s te mennyit fizettél, s az emberről alkotnak véleményt az ilyen beszélgetésekben, s aztán aszerint kezelik. [...] Gyerek is les-te, hogy vajon jó a villanyos vagy nem. Megfigyelték az embert, s az ember úgy kellett viselkedjen, különösen az elején, hogy az embert vegyék számba.

Tehát huszonnégy éven át ő volt a villanyos a Felső-Nyárádmenti falvakban, és ez azt jelentette, hogy én minden házban, ahol volt villany, több mint kilencvenszer jártam a huszonnégy év alatt... Nem csoda tehát, ha a kutató számára, aki ennek a vidéknek a társadalmi-kulturális változásaira kíváncsi, Domi bácsi egy kulcs-adat-közlő, aki közletről, sajátos szemszögből, és mélységében ismeri a vidéket, a vidék embereit, a vidék társadalmát: *fel tudom sorolni ezekben a kicsike falukban elejétől végig a családokat...* Persze, nem társadalomkutatóként, hanem villanyosként tett szert erre az ismeretre – de azt mondhatom, hogy villanyosként igen figyelemreméltó és a kutató által felhasználható hely- és társadalomismeretet halmozott fel. De mielőtt 38 éves korában ipari alkalmazott, szolgáltatásban dolgozó szakértő és adminisztrátor, a helyi társadalom számára egyértelműen: „villanyos” lett volna, egy parasztszaládban születik, nő fel, szocializálódik, meg lelkiismeretesen, szorgalmasan tanul és értelmiséginek (papnak) készül, de megtörik a kiemelkedésének íve, és közösségének egyik csendes és háttérbe húzódó, de mindvégig kritikus és a politikai rendszert elutasító tagja lesz.

Ami a kutató számára nagyon fontos, mert ez adja egyediségét: környezetében egyedülálló módon paraszt is és értelmiségi – gondolkodó, író, de nem alkotó – is egyszerre. Csak magának iratokat termel és iratokat rendez, úgy dokumentálja saját tevékenységét, hogy abból egyén és közösség mindennapjai és sorsfordulóit is feltárhatóak. Ehhez megvannak a szellemi képességei és a katonaságban elsajátított írás-technikai (számolási, statisztika-készítési) ismeretei. Amikor pedig arra biztattam, hogy rendezze iratait, akkor ezt nem tette ugyan meg, de legalább egy helyre gyűjtöttük, felpakoltuk egy általam hozott polcra őket, és ott örvendhetett, hogy mégis értelme volt a titkos szenvedélyének, az erőfeszítéseinek: *nézegettem, s megcsókol-tam az iratokat, hogy milyen jól megcsináltam akkor rég!*

Domibácsi nem volt egyszerű beszélgetőtárs. Több volt talán annál is, mint kulcs-adat-közlő, mert emberek, falvak, a korszak kíváncsi megfigyelője, vagyis úgy gondolom, erre a konklúzióra jutottam a beszélgetéseink nyomán, hogy egy álrühás társadalomkutató: 38 éves korától 62 éves korában bekövetkezett nyugdíjazásáig egy, a „saját kultúrájában tervékenykedő és azt megfigyelő villanyos”. A vele való kapcsolat kialakításáról, fenntartásáról, a tudásához való hozzáférésekről, a „hosszú beszélgetésben” ennek a tudásnak a közös, folyamatos artikulálásáról a második, módszertani fejezetben számolok be. Ott fejtem majd ki, hogy miképpen valósul meg a saját kultúrájában kutató antropológus és a saját kultúrájában tevékenykedő és megfigyelő villanyos találkozása. Elvben. Mert hogy miképpen tárgyiasul az írásaimban a találkozás eredménye, a társadalmi valóság felfejtése, azt a most elkezdett feldolgozó munka majdani eredményei, a reménybeli kéziratok mutatják meg.

Egyelőre azonban ezen a fényképezős napon a szobában üldögélünk boroskancsó mellett, és arra terelem a szót, ami leginkább érdekelt: Domi bácsinak, a villanyosnak és a Nyárád menti társadalomnak az ital, itallal kínálás által mediált kapcsolatépítő tevékenységeire.

[Amikor villanydíj beszédő volt, magát kínálták? Mert akkor 23 faluban maga végigkóstolhatta, hogy milyen borok vannak.] *Huszonöt faluban!*

Tehát huszonöt faluban. Itt az ideje, hogy felsoroljam őket. Ez a huszonöt volt Domi bácsi birodalma: munkahelye, társadalmi-gazdasági kapcsolatainak színhelye, ismereteinek forrása, történeteinek helyszíne. Először is a saját községének öt faluja: Csíkfalva, Jobbágyfalva, Nyárádszentmárton, Vadad, Búzaháza. Majd Nyárádremete község falvai: Nyárádremete, Nyárádköszvényes, Mikháza, Deményháza. A legtöbb települést összefogó Nyárádmagyarós község: Nyárádmagyarós, Torboszló, Nyárádselye, Kendő, Márkod, Mája, Székelybere, Berekeresztúr, Seprőd, Nyárádszentimre. És a Küküllőbe ömlő Havad patakának völgyében: Rigmány, Nyárádszentsimon, Geges, Havad, Vadas, Havadtó. Télen-nyáron, esőben-hóban, a szovátai központ által meghatározott sorrendben a falvakat járva, kötelezően napi negyven fogyasztót meglátogatva: ez volt a munkája, munkahelye. Erről mondta: *Örvendtem a munkának, mert nem voltam pontos órához kötve, hogy mikor kell megjelenni, s szabad ember voltam lényegibe.* Szocialista országépítés közepette, diktatúrában egy szabad ember? Lehetséges? Nem kétséges, hogy érdemes erről a titokról faggatni, hosszú beszélgetésekbe bonyolódni Domi bácsival.

Kellett ügyeljek magamra mindig, hogy ne részegedek meg, vagy ne legyek olyan italos, hogy nehogy féljen tőlem a nép, hogy részegen járok. Hát Gegesben például, híres bortermő falu, minden asztalon ott volt a kancsó s a bor, s töltötték volna egyiket a másik után, meg-meg kóstoltam, s máskor nem engedtem, csak hogy félig töltsék a poharat, mert nekem dolgom van. Két kerek óra kellett hogy odamenjek kerékpárral, s két kerek óra amíg hazajöttem, az négy óra, az egy fél munkanap! S arra a napra kiszabott munkamennyiséget el kellett végezni, s azt is mind lábon állva, egyik háztól ki s a másikba be, mindenesetre igyekeztem, s abba jártam hogy... Meg-megkóstoltam, s meg-megittam, s beszélgettünk, mert a falusi emberek elfogadtak, bármit mertünk beszélgetni, politikáról, szídtuk Ceauşescut, mind a korom! S a kollektívet... Nem féltek tőlem, s én se féltem senkitől, soha meg nem fenyegetett senki sem. S például Kendő, az a kicsi falu, hatvan, hetven között van a házszáma, s olyan intelligens, ügyes népek voltak, azok a régi gazdaemberek fungáltak, amikor kezdtem odajárni, mert most már ki vannak gyérülve. Mindenütt az asztalra ki volt téve a bor s a pálinka. [Ez azt jelentette, hogy magát várták s kitették az asztalra?] Nagyon sok helyen ki volt téve, s máshol azt mondta, na amíg az asszony kifizeti, hozok egy pohár bort. S amíg elrendeztük, addig bójött a gazda egy annyi borral. Volt olyan, hogy nagypénteken jártam azt a falut, s kínáltak, s mondom: nagypéntek, máma nem iszunk! De ez nem zsíros! Nem, élvezeti cikk, mondom, s valahol

a paptól szűrtem le, az akkori paptól, tartózkodjunk, az italtól is, a böjt az, ha böjtöl az ember. S úgy megértette a nép, hogy meg se nyaltam, meg se kóstoltam az italt nagypénteken. S volt olyan, hogy téli időben, szilveszter napján jártam, s akkor már mindenki otthon voltak férfiak, gazdák, s lazált, s borozgattak is, s meg megittam, de csak annyit, hogy nem rúgtam be soha. [Hát nem tudott volna hazajönni...] Hát nem tudtam volna, a kerékpáromat Búzaházán hagytam, onnan Kendőből át kellett jöjjenek Márkodba gyalog, s onnan Búzaházára gyalog, s onnan haza a kerékpárral, de már este sötétbe. Volt olyan, hogy ellenőrzések voltak, mindegyre ilyen olyan ellenőrzés, s Vásárhelyről kiszállott egy brigád, hogy Szováta a központot ellenőrizték, s na csináljunk ellenőrzést valamelyik faluban is, s ellenőrizték egyszer az én munkámat is, s a fogyasztókat is, hogy esetleg nem lopják-e az áramot. Kiválasztottak egy kicsi falut, Máját, itt túl a hegyen. Végigjárták, s elmentek haza, s nem volt semmi különleges dolog. S minden hónapban vagy két hónapban egyszer behívtak egyszer gyűlésbe, az egész megyéből, az ilyen inkasszatorokat, voltunk vagy negyvenen is, a régi központ, a ludasi, segesvári, vásárhelyi, szováta, mind összegyűltünk. S azt mondja egyszer Csernátoni Ferenc, egy ügyes magyar ember volt a főnöke az elszámolásnak, az árameladásnak, s egyszer elkezd románul, care este încasatorul care face încasările în satul aia, centrul Sovata, gondolkodik, Maia? Hát fel kellett álljak, mert hát én voltam, eu fac încasările acolo, persze románul folyt... dar cum umblați dumneavoastră în satul acela de la o casă la alta? Dar cum, pe jos. Pe jos, pe jos, dar cum, nu pe patru picioare, nem négykézláb, beat? Mondom: n-am obiceiul să beau atâtea, ca sa fiu beat, de altfel trebuie să întrebați locuitorii satului, ce spun ei, ala e adevărat, nu ala ce spun eu. Noi am întrebat, azt mondja, am întrebat tot satul!³⁰ S azt mondta a társaságnak, vegyenek példát erről az emberről, egyik háznál fő a pálinka, a másiknál most végezték el, a harmadiknál most kezdik, a negyediknél készítik a nekivalót, s minden háznál a pálinka kéznél volt, és azt mondták az emberek, hogy ezt az embert részegen soha nem látták, estefele egy pohárral elfogad, kettővel, de máskor nem. Úgy hogy a fő főnökünk megdicsért. Örvendtem a munkának, mert nem voltam pontos órához kötve, hogy mikor kell megjelenni, s szabad ember voltam lényegibe. Egy hónapban kétszer mentem elszámolásra, akkor vettem fel a munkát, a hónap végén, a következő hónap 13-áig, s akkor megint elszámoltam, s akkor a hónap végéig tartó munkát vettem fel, azért megvolt azér programonként, dátum szerint, hogy hol melyik faluba kell menni sorba, s napi 40 fogyasztónak az elszámolása volt a munkanorma, leolvasni, elszámolni, a pénzt összegelni,

---

30 Ki az a pénzbeszedő, aki beszedi a pénzt abban a faluban, szováta központ, Mája? [...] én szedem ott be a pénzt, de hogy jár abban a faluban egyik háztól a másikig: Hát hogy, gyalog. Gyalog, gyalog, de nem négykézláb, ittasan? [...] nem szokásom annyit inni, hogy ittas legyek, egyébként meg kellene kérdezzék a falu lakóit, amit ők mondanak, az az igaz, nem amit én mondok. Mi megkérdeztük, mi megkérdeztük az egész falut!

postázni, efféle, ezzel velejáró dolog. S aztán az ember ha igyekezett, két nap megcsinált három napot, s harmadik nap itthon ültem, s végeztem a magam dolgomat. S lényegibe ez kihágás volt. S aztán volt eset, hogy Vásárhelyről a vállalattól maga a főrevizor, a főellenőr, az kapott rajta egyszer, hogy így előre dolgoztam. De péntek, szombaton annyira dolgoztam, hogy a hétfői napot is megcsináltam, mert a házunk régi volt, kellett téglát szerezni, hiába volt itt téglagyár, nem adtak téglát, Vásárhelyen az ILMC-nél, vagy tudomisen hogy hívták, s hétfőn oda szándékoztam menni, s pénteken, szombaton annyit csináltam, s még keddre is volt négy-öt számlám kiállítva, akkor mi írtuk még a számlát a helyszínen, de azokra a napokra le volt adva a megfelelő, s a hétfői napra is ami volt, fel volt már előre inkasszáva. Elmenetem Vásárhelyre, hogy szerezzek téglát, de nem sikerült, s a táska a vállamon volt még, este amikor hazaértem a busszal, édesanyám élt, nyugugyék, s na jöttél, s beszélgettünk, s kopogtatnak [kopogtat az asztalon] s jött a főrevizor, Szekeres Károlynak hívták, állítólag azelőtt Kibéden jegyző volt, s mondja kit keres, s mondom én vagyok a micsodás. S igen, végignéz rajtam, igen s maga hol volt máma, egész nap kerestem azt mondja magát Magyaróson s nem találtam sehol! S nem is találhatott a revizor elvtárs, mert most érkeztem haza Vásárhelyről, tetszik látni, a táska még a vállamon van, s nem is Magyaróson kellett volna legyek, hanem Selyében, ott kellett volna keressen. Igen, s maga hogy ment Vásárhelyre, s miért? S megmondtam, nekem is van bajom, s ezt nincs ki eljárja más csak én, ezt én kell megtegyem, s ezt azért kell megcsináljam, mert tetszik látni, mutattam, a fejem éri a gerendát, a házam maholnap reámomlik, ehelyett mást kell csinálni, s ezt én meg kell csináljam. S én [hangsúlyozza] azért dolgozom az IREM-nél, hogy tudjam az effélét megtenni, s megcsinálni, nem azért élek a világon, hogy legyen aki dolgozzon az IREM-nek. Aztán alkalomadtán, mit csináljak, balfelől is biciklizek nem csak jobbfelől, s ha a milicista rajtafog, akkor megbüntet, de ügyelek, hogy balesete ne csináljak, s itt is sikkasztás, afféle... Na de mi van a mai nappal, hadd lássuk az inkasszót. Elővettem a papírt, itt volt a nyugta, a postásné itt hagyta a nyugtát. S a holnapra is van a 4-5 számla ennyi pénzzel, s azzal mi van? S ez a pénz hol van, itt van a fiókba, ütöttem a fiókot, itt van, hajszállra meg volt csinálva a kassza, s kiborítottam, s tessék megszámolni. Pontosan talált, banira. S nézi, nézi, s jól van, tegye el, de hogy meri maga ezt csinálni? Hát megismételtem, nekem ezt muszáj csináljam, még akkor is, ha hibának veszik, s tudom hogy nem szabad, tudom, de kihágás még nem bűncselekmény, valahogy fel voltam készülve, hogy kihágás még nem bűncselekmény. S hát én most mit írjak a jegyzőkönyvbe, hogy magát hogy találtam, mit írjak? De jelzem, hogy a felesége az akkori öreg református papnak, nem tudom milyen Ernőnek hívták, a református pap feleségének a testvére volt, s a két asszony s a pap kint volt a kocsiban, én ezt nem tudtam, ő egyedül jött bé, vártak amíg ő az ellenőrzést elvégzi. S mit írjak magának, most mondja meg, mit írjak? Én

megmondom, ha meg tetszik hallgatni, én megmondom. Tessék meggyőződni személy szerint, lopás, sikkasztás, hamisítás van? Ha van, nem kérek semmi elnézést. De nincsen, mondom, kihágás van-e, s megemlítettem újra, biciklizek balfelől is, szabálysértés van, megteesszük azt is, amiről tudjuk hogy nem szabad csinálni, de ártani nem ártunk vele, de ezt is meg kell csinálni, s továbbmegyünk, ha nem érnek utol, s minden a helyin van. S gondolkodik, s láttam, hogy írja, írja, hogy s-a gāsit in regulă, n-am gāsit nici plusuri nici minusuri, și se recomandă ca să continue lucrarea mai departe,³¹ s nem tudom mi, s így fonákul ahogy ott írta, kísértem a ceruzának a nyomát, s aztán összehajította, s na megyek el. S kérdem, hogy személyesen vezeti a kocsit, s igen, azt mondja, akkor nem fogyaszt el valamit, nem akarok tolazkodni, s nem semmit, azt mondja. Volt akkor is, ilyenszerű borom volt, de négy éves bor volt, palackozva, több palackba, litres üvegekkel, mert kellett a nagyobb edény másnak, s két üveget belesavartam egy újságpapírba, s belé egy pungába, s vittem, jó, hozza ki a kocsiba, s akkor látom, hogy ott a két naccsága s a tiszteletes úr ott, a szeredai ott a kocsiba, s szólott a feleségének, hogy tedd oda hátul. S mikor ült be a kocsiba visszafordult, s azt mondja, nehogy megmondja Szovátán, hogy hogy találtam magát, nehogy megmondja. Ó dehogyis, de nehogy a revizor elvtárs megmondja, mert akkor nekem végem, mert az a könyvelő engem tönkretesz, olyan szigorú, pedig dehogy, olyan kedves ügyes valaki volt. Aztán nem mondott semmit, de ott fenn megbeszéltem hogy hogy zajlott. Voltak ilyen ellenőrzések is. Aztán minden esztendőben volt hogy két revizor, vagy három egyszerre jött a központhoz, s egész évi munkánkat ceruzavégre véve átdolgozták, hogy lássák meg a restancás számlák, vagy ami anulálva volt, miért volt anulálva, s megkerestek helyszínen is, ahol dolgoztunk. S Mikházán voltam egyszer Salat Anti bácsinál, délelőtt folyamán volt, s ott is olyan jó ismerős, beszédes viszonyba voltam velük, s [utánozza] álljon meg igyunk meg egy pohár bort, s olyan jó idős bácsi volt, s megihatjuk, s fennálva, álltunk az asztal mellett, s a kutya ugat, s látom, az ablak alatt jön a revizor, nem ez a revizor volt, hanem másik, területi revizor, de nagyon szerette az italt. Béjön, s köszön, s viszonozzuk, s hát nem rettentünk meg, már mind egy, jön jön, itt van, mi álldogáltunk, ő pedig húzta a széket, s leült s oda könyökölt a kancsó mellé! A gazda fogta a kancsót, mert én mondtam, hogy keveset hozzon, s elfutott hamar s telihozta a kancsót a gazda! S hozott még egy poharat, s leültünk, ott megittuk a kancsó bort. [Ez volt az ellenőrzés!] Ez volt az ellenőrzés, s aztán mentünk együtt tovább, bejött ő is pár házhoz, s megcsinálta a formaságokat s aláírtam én is, nem olvastunk kasszát, mondtam, én felelős vagyok érte, így is úgy is ami bejön s papíron lesz ne-

---

31 ...rendben találtam, nem találtam sem mínuszt sem pluszt, és ajánljuk, hogy folytassa tovább a tevékenységét.

kem, azt nekem holnap le kell adni, hiába lesz hiány vagy többlet, s így véglegesítettük a dolgot, s avval elment.

A hosszú beszélgetésben feltáruló részletek arról győztek meg, hogy Domi bácsi, legyen szó revizorokról vagy falusi idős emberekről, a kapcsolattartás „művésze” volt, az adódó, napi számtalan, igen különböző helyzeteket kítűnően megoldotta, köszönhetően a kiváló emberismeretének, jó természetének, kiegyensúlyozottságának, és az általam nagyon irigyelt hatalmas terepismeretének. Ennek eredménye volt, hogy nagyon jól beilleszkedett ebbe a társadalmi közegbe: *a nép elfogadott, nem féltek, s nem féltem.* Nem volt idegen, nem volt egy állami intézmény adminisztrátora, akitől tartani kellett, hanem egy jóindulatú, segítőkész ismerős, „egy közülünk”: *elfogadott a nép, elfogadta azt, hogy köztek jöjjenek.*

[Ha most elmenne például Gegesbe, akkor ma is tudná házzám szerint, hogy kik laktak ott?] *Nagyon tudom, sokszor, fel tudom sorolni nagy részét, így gondolatban végigmegyek a falukon, s úgy elképzelem, hogy mennyiféle ember volt, s milyen emberek...* [Maga könyvet tudott volna írni erről...] *Hát én úgy szerettem volna ezeket mind összeszedni, s az volt a szándékom, nem tudom, mondtam-e, hogy ha nyugdíjba jövök, hát akkor még kollektív volt, én nem megyek normázni, mint más nyugdíjas, hogy ment s agyondolgozta magát a kollektívben egy kicsi valamiért, hanem nekiülök s megírok ilyen emlékiratokat s effélét, meg tudtam volna említeni személy szerint, hogy kivel miket beszélgettem, hol, merre...* [Neki se kezdett ennek?] *Nem kezdtem, a katonaságban kezdtem valamit, s ott van a jegyzetem, hogy hogy telt az első karácsonyom, de neki se kezdtem, hanem gondoltam, hogy megírom, de nem került sor, mert a nyugdíjba jövetelem előtt már egy évvel visszaadták a földeket, osztán a nyakunkba rakták, s nem volt annyi szabad időm se, hogy egy naptárt megnézzek...* [Nyugdíjba ment, s a kollektívbe nem járt, s a maga földjén dolgozott, ahelyett, hogy írt volna!] *A saját magamén, termeltünk is annyit, mert vettünk közösen traktort, s ez a Dászkel Laci gépezsmérnököt végzett ott Brassóban, s ő vezette a traktort, ő volt a traktorosunk. Töltsünk egy kicsit. Nincs jelenleg semmi süteményem, kekszem, szoktam tartogatni, de minden elfogyott. Tessék ízlelni azért! [Egészséget! (kortyolunk)]*

Meg-megiszogattam itt ott, nagyon jó borok voltak Gegesben, s Márkodban is, s Vadadban, állandóan kínálgattak, téli idő volt, hideg volt, fáradtan, hegyen át, hegyen vissza, s meg-megittam egy-egy pohárral, ügyelve, sokszor amit a tarisznyába vittem, hazahoztam, nem ettem meg az ebédemet. A nép elfogadott, éreztem hogy elfogadnak s nem félnek tőlem, s én is elfogadtam minden réteget, éreztem, hogy nem fenyegetnek, paptól le a dádéig mindenkivel volt esetem találkozni s beszélgetni, s nem éreztem veszélybe magam olyankor. Volt eset, pont Gegesből, honnan jöttem, valamelyik faluból onnan túl a hegyen, olyankor végeztem, hát egy pár ház marad

jon el, azért hogy tudjak hazajönni napvilág, hát dolgoztam sötétig, s hazajöttem sötétben. De erdőn kell keresztül jöni, kijönni a hegyen, hát ott a kerékpárt taszítani kell, s aztán menni békélé, de sötét volt mind a korom, s hosszú helyen kell erdő között jöni, Rigmány s Szentanna között. Kijöttem a tetőre, s hallgatózok, hallgatózok, nincs mozgás, nincs, felültem a biciklire s eregeltem békélé, de az útnak a kellős közepén, az elemlámpa a kezemben volt, hogy ha valami mozgás van, pattintsam fel, szombatnap volt, este későn, s hallom, beszélgetés, beszélgetés, mind közelebb, hát jöttek, Hodosra voltak, a vásár fel volt szabadulva, hónaponta talán egyszer volt vásár szombaton, az odaivalói bácsik jöttek hazafelé, s ott kifelé beszélgettek, az úton, na a fene egye meg, itt sokan vannak, hát mit csináljak, kezdtem lámpázni, s elkezdtem dudorászni, hogy miattad nem alszom, s ébren minden éjjel, s félrehúzódtak, az útnak a két oldalára, s én közben elengedtem a biciklivel, s figyelek visszafelé, s mondták, na ez se megy be épen az aljba, így mondták, ez nem megy bé az aljba, ez kiköt a kanyarba, ne törődjete, jó hogy hátul vagytok, s nem elől! S máskor gyalog mentem, a kerékpárt Szentannán hagytam, gyalog mentem át, tavasz volt, hóolvadás, gumicsizmába mentem, mert át kellett menni a hegyen, azt hiszem Gegesbe, ott egyenesbe. Kijöttem, s hát egy fehér duba ki volt húzva, ott van egy út a tetőnél a saroktól, s bent, ahol én el kell menjek, beszédet hallottam, s füttyszót is, hát gondoltam, én most itt hogy menjek be, a gyalogösvényen, át kell jöni ott egy szoroson, bokrok itt is túl is, át kell bújni, az embert úgy üthetik főbe, ahogy akarják. Hallgatózom, de nem az ösvényen jöttem, hanem a traktorszántáson, ahol a telefonoszlopok voltak egyenesbe vezetve, ott jöttek annak az irányában, mert az is ott kellett átkeljen, hogy ne jöjjen az ösvényen. Elértem a kritikus pontot, hallgatózok, semmi sehol, a lámpát felpattintottam, gondolom megretten a világosságtól ha valaki ott van, de semmi sehol, hamar átkeltem, tovább jöttem, nem volt semmi különleges, de veszélybe éreztem magam! Annyi volt az egész, hogy az ember nem tudhatja, mi történik, az elővigyázatosság kellett mindig, mindig meg kellett előzni a bajt. [Hát biztos volt mindig pénz magánál!] Hát a napi inkasszót hoztam magammal! Nagy összeg nem volt, de a nép azt hitte, hogy most összeszedett ennyit vagy annyit, hát nem volt egy havi fizetésnél több, olyasmi összeg volt, de aki arra számít, az nem tudja mennyi van, arra számít, hogy ott van egy táská pénz! Hát a darabosát a pénznek bétettem legbelül, begomboltam, s a táskát s a nagy kabátot lehetőleg úgy lazán, hogy ha valaki megragad kifeszlek belőle, s legyen övé a kabát, úgy hogy ezeket mind számba kellett venni. Egyetlen egyszer volt olyan eset, Berében, hogy sötét estig el tudtam volna végezni a falut, de gondoltam nem ülök estig, hazamegyek, s másnap visszajövök. Az egyik háznál valami vendég volt, egy fiatalember, s az olyan erősen, úgy nézett, állandóan, amíg ott voltam, úgy nézett, éreztem a szeméget el. S gondoltam, nem ülök estig, elmegyek haza, hosszú a rész Andrásfalváig, olyan vad hely, aztán soha se tudja az ember, hogy elől kerül vagy

utolér valamivel, s lehet nem is egyedül van, egyetlen egyszer erre gondoltam, aztán máskor nem volt különleges. Meg is kérdezték sokszor, maga nem fél, s nem fél, késő este is... S nem, nem félek, mondom, nem félek, hát nem azért, mert olyan erős vagyok, hogy leverek mindenkit, mert nem vagyok olyan erős, nem érzem, hogy kelljen félnem, mondom, nem bántottam senkit, s akinek baja van, az mondja meg, szóljon. Helyeselték, s aztán ilyen párbeszéd, s elfogadott a nép, elfogadta azt, hogy köztek jöjjenek. Hát nem is titkoltak semmit, volt olyan, hogy nem is vettem észre, s azt mondta a bácsi, hogy jöjjön ide bé, ide s nézze meg, hogy áll, ez a menet, hát főtt a pálinka s nézze meg még mehet, elég erős, pedig ő tudta, az ujjamat alá tartottam, s megkóstoltam s még mehet, mert jó erős, s így beszélgettünk. [Egészséget, köszönöm szépen.] Ezt a kicsit megihatjuk. [Köszönöm, többet nem, jönnek még mások s megisszák, nem marad meg!] Az vész el ami előmlik, ami nem, az jó helyre megyen. Addig amíg vagyunk s élünk.

Ebben a bevezetőben, és az egész könyvben igen sokat, igen hosszan idézek a Domi bácsi szövegeiből. Tulajdonképpen nem is az ő szövegeiből, hanem a párbeszédeinkből, hiszen a kérdéseim, megjegyzéseim is olvashatóak. Mindezt abból a módszertani megfontolásból teszem, hogy bele lehessen látni, követni lehessen

20. kép. Ezt a kicsit megihatjuk: Domi bácsi kínál

a közös történetkonstruálás menetét, részleteit. Fontosnak tartom, hogy az itt olvasható szövegek kialakulásának kontextusát bemutassam: a könyv két fejezete is módszertani jellegű. Nem az volt ugyanis az elképzelésem, hogy egy egyszeri munkához, egy életút megírásához gyűjtök anyagot, hanem az „élet mélyét”, „mély életet” szerettem volna minél jobban megismerni: beszélgetőtársaim egzisztenciális helyzeteit, döntéseiket, ezek hátterét – minél több apró részletet, minél több történetet, saját értékeléseiket és mindezekből kihámozható általános összefüggést az életükből, életükről. Ahogy egyre több időt töltöttünk együtt – az idő hosszában – lassan gyarapodott és mélyült a megértésem. Tudom azonban, hogy mindaz, ami hosszú beszélgetésként megképződhet a terepen, az csak a leírásban kap érzékelhető-értékelhető formát. A könyvnek két része van: arról, hogy miképpen, milyen megfontolásoktól vezérelve dolgoztam, bővebben az első és második fejezetben írok. Azt, hogy milyen tudásra tettem szert Domi bácsi életéről, a harmadik és negyedik fejezetben rendszerezem és mutatom be.

Tartozom még a cím magyarázatával. Évekkel ezelőtt történt, hogy meghívtak, hogy tartsak egy néprajzi előadást a jobbágytelki néptánc-táborban. Tudtam, hogy ez egy amolyan délutáni, két táncrend közötti, egy órás lazító program, hát lazító témát javasoltam: boszorkányság, boszorkány-hiedelmek a székelyföldi falvakban. Felkészültem, kitűnő saját gyűjtésű boszorkánytörténeteket válogattam, és el is kezdtem az előadást, de mindjárt az elején elakadtam. Ugyanis szóba került a hagyományos és modern életforma néhány jellemzője, és rákérdeztek: mikor ért véget az egyik, és mikor kezdődött a másik? Azt mondhattam, hogy a mentalitások esetében nem éles határról, hanem egymásba olvadásról, bizonyos elemek továbbéléséről és mások eltűnéséről beszélhetünk, és visszakérdeztem: szerintük? Már az első elhangzott javaslat igen találó volt, mert több mindet ki lehetett bontani belőle, gyakorlati és szimbolikus, mentális és kulturális jelenségeket egyszerre. A javaslat így hangzott: ezekben a falvakban akkor ért véget ami hagyományos, és akkor kezdődött a modern, amikor bevezették a villanyt. Hogy valóban így van-e, ezen akkor is nagyon elgondolkoztam, és azóta is gondolkozom.

Domi bácsi egy gazdálkodó falusi család gyermeke, aki képességeinek köszönhetően elindult egy, a paraszti sorsból évszázadokkal ezelőtt is a kiemelkedést eredményező pályám: katolikus papnak készült. De jött az 1948-as rendszerváltás, elbátortalanodott, megkeseredett, mondhatni azt is: a múltba ragadt. Végül is élete jó részében, állami alkalmazottként egy új, a szocialista állam által kiépített és ellenőrzött, a fejlődés alapfeltételeként kezelt szerkezet, a villanyáram-szolgáltatás megyei vállalatánál kereste kenyerét: falvakban villanyóra-leolvasó és villanyfogyasztás-számlázó, villanydíj-beszedő volt, a falusiak számára, a körzetében, közismerten: a villanyos. Aki ha úgy adódott, magyarázta a villanyáram-használatának előnyeit azoknak, aki erről kérdezték. De ő maga hét éven keresztül, 1969-től, munkába állásától 1976-ig, a saját új háza felépítéséig családjával együtt petróleumlámpával világított, esténként petróleumlámpa mellett készítette a villanyfogyasztás aznapi statisztikáit. 1969-ben 38 éves volt már, sokat látott-tapasztalt, és mélységesen meg volt győződve a szocialista rendszer hazug, embertelen voltáról, nem sietett

tehát, nem akart illeszkedni, nem akart mindenáron lépést tartani, fejlődni. Ezért gondolom, hogy régi ember volt új világban.

A kötet bevezetője után öt fejezet következik: kettő módszertani jellegű (*A kapcsolatépítés fordulatai. Első beszélgetések*, valamint *Az idő hosszában*), kettő bemutatja Domi bácsi életútját (*Sztrátya Domokos, paraszt és írástudó. Életútja a villanyossá válás előtt*, valamint *Sztrátya Domokos, a villanyos*), egy pedig a házépítésének történetét (*Mi van Domi bácsi lelkének legközepén?*) A kötetet egy rövid befejezés zárja, és a *Mellékletben* három beszélgetésnek a módszertani részt kiegészítő leírt szövege olvasható.

